

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedra

Lauros Bertašiūtės,

V kurso, baudžiamosios justicijos

studijų šakos studentės

Magistro darbas

Specialiojo liudytojo statusas ir jo ypatumai

Status and peculiarities of the Special witness

Vadovas: partnerystės doc. Gintaras Jasaitis

Recenzentas: doc. dr. Remigijus Merkevičius

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe, pasitelkiant istorinius šaltinius, doktriną, teismų praktiką, nacionalinius bei tarptautinius teisės aktus, taip pat užsienio šalių (Italijos ir Prancūzijos) praktiką, yra analizuojamas specialioj liudytojo institutas, jo bruožai, ypatumai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso teisėje. Analizuojant skirtingus teisės mokslo šaltinius, lyginami specialiojo liudytojo ir įtariamojo bei liudytojo institutai, aprašomi jų skirtumai bei koreliacijos. Siekiant atskleisti šio instituto veiksmingumą, taikymo ypatumus bei trūkumus, analizuojama analogišką institutą įtvirtinusių užsienio šalių teisinė praktika. Atlikus analizę, pateikiamos išvados, bei pasiūlymai įstatymų leidėjui specialiojo liudytojo instituto reguliavimo tobulinimui.

Pagrindiniai žodžiai: specialusis liudytojas, įtariamasis, liudytojas, Generalinio prokuroro rekomendacijos, baudžiamojo proceso kodeksas, savęs nekaltinimo privilegija, ikiteisminis tyrimas.

This master's thesis analyzes the institution of the special witness, its characteristics, and peculiarities within the criminal procedure law of the Republic of Lithuania. The analysis is based on historical sources, legal doctrine, court practice, national and international legal acts, as well as the legal practices of foreign countries (Italy and France). By examining various legal science sources, the institutions of the special witness, the suspect, and the witness are compared, highlighting their differences and interrelations. To reveal the effectiveness, application specifics, and shortcomings of the institution, the legal practice of foreign countries that have established an analogous institution is also analyzed. Following the analysis, conclusions and proposals for improving the regulation of the special witness institution are presented to the legislator.

Keywords: special witness, suspect, witness, recommendations of the Prosecutor General, Code of Criminal Procedure, privilege against self-incrimination, pre-trial investigation.

TURINYS

Ižanga.....	2
1. Specialiojo liudytojo sąvoka ir teisinis reguliavimas	4
1.1. Specialiojo liudytojo statuso raida ir įsitvirtinimas Lietuvos baudžiamajame procese	4
1.2. Specialiojo liudytojo sąvokos apibrėžimas	7
2. Specialiojo liudytojo procesinės padėties ypatumai	11
2.1. Specialiojo liudytojo teisės	11
2.2. Specialiojo liudytojo apklausos ypatumai	14
3. Specialiojo liudytojo statuso įgijimo ir pasibaigimo pagrindai.	19
4. Specialiojo liudytojo statuso problematika.....	22
4.1. Atribojimas nuo kitų baudžiamojo proceso dalyvių	22
4.1.1. Asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, santykis su liudytoju	22
4.1.2. Asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, santykis su įtariamuoju	27
5. Asmens liudijančio apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką problematika ir kritika.....	29
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	37
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	40
SANTRAUKA	45
SUMMARY	46

Ižanga

Temos aktualumas. Specialiojo liudytojo institutas pagal savo požymius yra tarpinis statusas tarp liudytojo ir įtariamojo, todėl doktrinoje kartais nurodoma, jog šio instituto reguliavimas, bei asmuo, įgijęs šį statusą, yra tarsi „pilkojoje zonoje“. Nors šis institutas baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintas dar 2007 metais, detalaus reguliavimo įtvirtinto įstatymuose iki šiol nėra, taip pat, vieningos nuomonės dėl specialiojo liudytojo sampratos ir ypatumų nėra ir teisės doktrinoje. Specialiojo liudytojo instituto taikymas plačiausiai yra reguliuojamas tik poįstatyminiu teisės aktu (Generalinio prokuroro rekomendacijomis), taigi detalaus reguliavimo trūkumas, dar labiau pagrindžia jo neapibrėžtumą. Atsižvelgiant į šio instituto taikymo komplikotumą, reguliavimo, šaltinių stoką bei skirtingų autorių nuomonių gausą, manytina, jog magistro darbas, kuriame aptariama specialiojo liudytojo problematika ir statuso ypatumai yra aktualus.

Darbo originalumas. Nors šis institutas nėra itin naujas, tačiau vis dar kyla daug diskusijų dėl asmens, duodančio parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, reguliavimo tinkamumo. Specialiojo liudytojo statuso problematika buvo nagrinėjama gana plačiai ir teisininkų straipsniuose, ir magistro darbuose per pastaruosius penkis metus. Tačiau manytina, jog šiame darbe atlikta ne tik nacionalinio reguliavimo, bei aktualių kylančių taikymo problemų analizė, bet ir lyginamoji kitų šalių teisinės sistemos analizė, leidžia plačiau nei kituose darbuose apžvelgti ir įvertinti specialiojo liudytojo statuso ypatumus.

Darbo tikslas. Pagrindinis šio magistro darbo tikslas yra naudojantis teisės šaltiniais, teisės mokslo doktrina, teismų praktika ir užsienio teisės šaltiniais atskleisti specialiojo liudytojo statuso, jo reguliavimo ypatumus, koreliaciją su užsienio šalių praktika. Išsiaiškinti, kokia buvo šio instituto raida Lietuvos baudžiamojoje teisėje, kokie institutai reglamentuoja šį institutą. Atskleisti specialiojo liudytojo teises, apklausos ypatumus, atriboti nuo liudytojo ir įtariamojo institutų.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti specialiojo liudytojo instituto raidą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje ir šio instituto susiformavimo priežastis;
2. Apibrėžti specialiojo liudytojo sampratą;

3. Išanalizuoti specialiojo liudytojo statuso įgijimo ir pasibaigimo pagrindus, galimą trukmę.
4. Išsiaiškinti specialiojo liudytojo atribojimą nuo liudytojo ir įtariamojo;
5. Išanalizuoti šio instituto problematiką.

Metodai. Šis magistro darbas buvo parengtas naudojantis lyginamuoju, istoriniu, sisteminiu, lingvistiniu, teleologiniu metodais:

1. Lyginamasis metodas buvo naudojamas siekiant atskleisti skirtingų teisės aktų normų koreliaciją tarpusavyje, taikant specialiojo liudytojo institutą.
2. Sisteminis metodas buvo pasitelktas atribojant specialiojo liudytojo, įtariamojo ir liudytojo institutus.
3. Istorinis metodas buvo pasitelktas analizuojant skirtingų laikotarpių Lietuvos teisės istorijos šaltinius.
4. Lingvistinis metodas buvo naudojamas siekiant tinkamai suprasti ir išanalizuoti teisės aktuose panaudotus terminus, jų variacijas.
5. Teleologinis metodas buvo pasitelktas siekiant atskleisti įstatymų leidėjo tikslus ir ketinimus darant įstatymų pakeitimus.

Svarbiausi šaltiniai. Šis magistro darbas buvo parengtas pasitelkiant Lietuvos, Prancūzijos, Italijos nacionalinius ir tarptautinius teisės aktus, tokius kaip: Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau - BPK), Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintomis Rekomendacijos (toliau – Rekomendacijos), Italijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Italijos BPK), Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Prancūzijos BPK). Taip pat darbo parengimui buvo pasitelkti teisės mokslo autorių G. Godos, R. Jurkos, V. Kilinsko, R. Merkevičiaus, P. Kuconio publikuoti darbai. Lyginamajai analizei pasitelkta Paryžiaus apeliacinio teismo teisėjos, teismo rūmų pirmininkės Valerijos-Odilės Deriveux (*Verleria-Odile Derevieux*) publikacija.

1. Specialiojo liudytojo sąvoka ir teisinis reguliavimas

1.1. Specialiojo liudytojo statuso raida ir įsitvirtinimas Lietuvos baudžiamajame procese

Specialusis liudytojas – tai sąlyginai neseniai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso teisėje susiformavęs institutas. Tačiau istoriškai, jo ištakas galime įžvelgti gana anksti. Dar Romėnų teisės šaltiniuose galima matyti, jog įtariamiesiems ar kaltinamiesiems asmenims buvo taikoma savęs nekaltinimo privilegija – kaltinamas asmuo galėjo rinktis neatsakyti į jo padėtį bloginančius klausimus, o įrodinėti privalėjo kaltinantis asmuo. Ir šis, dar antikos laikotarpyje galiojęs institutas, savo pamatinę reikšmę išlaikė iki naujausiųjų laikų.

Teisė nekaltinti savęs galioja ir naujausiais laikais – 1966 m. gruodžio 16 d., Jungtinėse Amerikos Valstijose, Niujorke, Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja priėmė vienu iš pamatinių žmogaus teisių šaltiniu laikomą Jungtinių Tautų tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą (toliau - TPPTP). Paktą pasirašiusios šalys įsipareigojo gerbti, saugoti ir užtikrinti pagrindines pilietines, politines teises, tokias kaip: teisę į gyvybę, sąžiningą bylos nagrinėjimą, religijos ir žodžio laisvę. Be minėtų teisių, pakto 14 straipsnio 3 dalies g punkte taip pat numatyta, jog kiekvienas asmuo, nagrinėjant bet kurį jam pareikštą kaltinimą, visiškos lygybės sąlygomis turi teisę bent į šias garantijas: <...> kad jis nebūtų verčiamas duoti parodymus prieš save arba prisipažinti esąs kaltas. Taigi, galima daryti išvadą, jog teisė neduoti parodymų, kurie pablogintų liudijančio asmens padėtį yra visuotinai pripažįstama tarptautinės teisės taisyklė.

1991 m. lapkričio 20 d. prie TPPTP prisijungusi Lietuva taip pat įsipareigojo įgyvendinti šią garantiją. Tai atspindi ir 1992 m. spalio 25 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, referendumu priimtą Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje, kurioje numatyta, jog „draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius“. Nors specialiojo liudytojo instituto ši nuostata neįtvirtina, tačiau padeda pamatus, kurie bus reikšmingi ateities reguliavimui. Po dviejų metų ši nuostata buvo perkelta į BPK redakciją, įsigaliojusią 1994 m. liepos 19 d., kurios 78¹ straipsnyje numatyta, jog „Įtariamojo, kaltinamojo ar teisiamojo šeimos nariai ar artimi giminaičiai baudžiamojoje byloje gali būti apklausiami kaip liudytojai tik jiems sutikus, tokie asmenys gali atsisakyti duoti parodymus visiškai arba atsisakyti atsakinėti į atskirus pateiktus klausimus. Draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius

arba artimus giminaičius“. Be BPK 78¹ straipsnio taip pat koreguotas ir BPK 59 straipsnis, įtvirtinantis įtariamojo sampratą. Pakeitimu įtariamojo apibrėžimas buvo praplėstas, nurodant, jog įtariamuoju taip pat yra laikomas asmuo, kuris apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Atsiradus šiam reguliavimui, susiformavo ydinga praktika, asmenis, kurie yra įtariamais padarę nusikalstamą veiką (tai yra, turi pirminį įtarimą), tačiau ikiteisminio tyrimo metu dar nėra surinkta pakankamai duomenų surašyti jam kaltinimą, apklausti kaip liudytoją, taip apribojant jo procesines galimybes, kurias jis turėtų, jei būtų apklausiamas jam suteikus įtariamojo procesinį statusą. BPK komentaro autoriai nurodė, jog ši praktika: „<...> atmeta galimybę apklausti kaip liudytojus tokius asmenis, kurių atžvilgiu byloje yra duomenų apie jų dalyvavimą padarant nusikalstamą veiką ir apklausos metu siekti gauti apie tai šio asmens parodymus. Tokiam asmeniui oficialiai nepranešama, kuo jis įtariamasis ar kaltinamas, apklausos metu iš jo atimama galimybė naudotis įtariamojo ar kaltinamojo teisėmis. Todėl dar kai kuri išlikusi praktika būsime įtariamuosius iš pradžių apklausti kaip liudytojus prieštarauja Konstitucijai, yra amorali ir neteisėta“ (Goda et. Al., 2001, p. 108).

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusioje naujoje BPK redakcijoje buvo pakeistas 80 straipsnio 1 punktas, numatantis draudimą kaip liudytoją apklausti asmenį, galintį duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Įtvirtinant šią nuostatą, įstatymų leidėjas dar kartą patvirtino, kad faktinis įtariamasis negali būti apklausiamas kaip liudytojas, taip pažeidžiant jo teisę į savęs nekaltinimo privilegiją.

Pirmasis sąvoką „specialusis liudytojas“ teisės doktrinoje vartoti pasiūlė Vidas Kilinskas 2005 metų publikacijoje „Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa“. Šiame straipsnyje autorius, analizuodamas įtariamojo apklausos aspektus, pasiūlė įstatymų leidėjui Lietuvos Respublikos baudžiamąjį procesą papildyti nauju procesiniu dalyviu, kuris vadintųsi „specialiuoju liudytoju“. Autorius nurodė, jog tokia praktika galioja Prancūzijos Respublikoje, kurios BPK yra įtvirtintas „asocijuoto liudytojo“ statusas. Autorius teigė, jog specialiojo liudytojo statusą įgytų asmuo šaukiamas į apklausą, kai yra duomenų, jog šaukiamas asmuo žino kokių nors reikšmės bylai turinčių aplinkybių, kurios vėliau gali būti pagrindu įteikti jam pranešimą apie įtarimą. Vidas Kilinskas siūlė numatyti, kad šis specialiojo liudytojo statusas būtų įgyjamas penkiais būdais: pačio asmens prašymu, gynėjo ar prokuroro prašymu, prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. Publikacijoje nurodyta, jog toks asmuo turėtų turėti visas tuo metu liudytojui galiojusias teises (duoti parodymus savo gimtąja kalba, naudotis vertėjo paslaugomis; susipažinti su parodymu protokolu ir daryti jame pakeitimus ir pataisas;

prašyti, kad būtų daromi jo parodymų garso ir vaizdo įrašai; pats surašyti parodymus; įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti jam apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemones; gauti turėtų išlaidų atlyginimą), jas papildant įtariamajam būdinga teise turėti gynėją, taip pat jam būtų taikomos įtariamajam būdingos pareigos ir atsakomybė: specialiojo liudytojo statusą įgijęs asmuo turėtų prievolę atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, ikiteisminio tyrimo teisėją ar į teismą, neatvykimo be svarbios priežasties atveju, jam galėtų būti taikomas atvesdinimas, bauda arba areštas. Autoriaus nuomone, jo siūlomas naujas proceso dalyvis galėtų būti apklausiamas tik esant jo pačio sutikimui, o tai padaryt galėtų tik prokuroras arba ikiteisminio tyrimo teisėjas, teisė panaikinti šį statusą turėtų būti suteikta prokurorui arba ikiteisminio tyrimo teisėjui. Prokuroras tai galėtų padaryti priimdamas nutarimą, o ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartį. Vidas Kilinskas nurodė, jog baudžiamojo proceso kodekse, įtvirtinus naują proceso dalyvio statusą, būtų išspręsta Lietuvoje tuo metu susiformavusi praktika, kai „netiesioginis“ įtariamasis būdavo kviečiamas į apklausą kaip liudytojas, kurią autorius laikė neteisinga, nes šis apklausos būdas užkirsdavo kelią asmeniui, kuris iš dalies laikomas įtariamuoju, naudotis įtariamajam priklausančiomis teisėmis. Visą šį reguliavimą autorius siūlė įtvirtinti BPK V skyrių pavadinant „Liudytojai, specialieji liudytojai, ekspertai ir specialistai“, pirmąjį skirsnį pavadinant „Liudytojai ir specialieji liudytojai“ (Kilinskas, 2005, p. 53-56).

Galiausiai, 2007 m. birželio 28 d. buvo priimta iki dabar galiojanti BPK redakcija, kurios 80 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas toks asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus kai jis sutinka duoti tokius parodymus. Numatyta, jog asmuo, kuris prokuroro nutarimu yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką turi teisę apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuoju ir jam nebus taikomos procesinės prievartos priemonės (bauda arba areštas), kurios įprastai taikomos liudytojui už neatvykimą be svarbios priežasties pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teismą, vengimą, atsisakymą duoti parodymus ar melagingų parodymų davimą (BPK 82 straipsnio 3 dalis, 83 straipsnio 2, 4 dalys, 163 straipsnis). Nuo 2007 metų įstatymų leidėjas nepraplėtė specialiojo liudytojo statuso reguliavimo, tad natūralu, jog šis institutas, kuris įstatymų lygmenyje yra reguliuojamas tik trejais BPK straipsniais, net labiau jų dalimis, kelia taikymo klausimų ir diskusijų dėl jo reikalingumo. Panašiu metu kaip įstatymo pakeitimas, buvo paskelbtas „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 168,

171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 316, 317, 318, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios bei kodekso papildymo naujais 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais įstatymo projekto ir jo įsigaliojimo bei įgyvendinimo projekto“ (toliau – Aiškinamasis raštas), kuriame įstatymų leidėjas nurodo, jog šio instituto atsiradimo priežastis yra siekis išvengti situacijų, kai „tyrimo metu, išnaudojus visas proceso galimybes, nesurenkama pakankamai duomenų, kurių pagrindu būtų galima pranešti asmeniui apie įtarimą, tačiau jį būtina apklausti apie reikšmingas tyrimui aplinkybes“. Galima daryti išvadą, jog šiuo įstatymo pakeitimu, įstatymų leidėjas savotiškai suteikia baudžiamojo proceso tikslui „greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir pritaikyti baudžiamąjį įstatymą“ pirmenybę, tame pačiame straipsnyje įvardintą tikslą tai daryti „ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus“ nustumiant į antrą planą (BPK 1 straipsnio 1 dalis).

Aptarus skirtingų laikotarpių teisinius reguliavimus, darančius įtaką specialiojo liudytojo institutui ir jo raidai, galima daryti išvadą, jog vieningo ir nuoseklaus reguliavimo šiam institutui, kai asmuo apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, nebuvo įtvirtinta. Iš istorinių teisinių šaltinių matyti, jog siekiant nepažeisti tarptautinių ir konstitucinių principų draudžiančių versti duoti parodymus prieš save ar atimti, apriboti savęs nekaltinimo privilegiją, įstatymų leidėjas keitė reguliavimą įtvirtintą BPK, tačiau keitimų tikslas visada buvo nukreiptas į siekį nepažeisti savęs nekaltinimo privilegijos.

1.2. Specialiojo liudytojo sąvokos apibrėžimas

Specialiojo liudytojo apibrėžimo ir pačios sąvokos įstatymo leidėjas nei baudžiamajame kodekse, nei baudžiamojo proceso kodekse nepateikė. Nors šis apibrėžimas pateikiamas kartu su liudytojų imunitetus reguliuojančiomis normomis, atsižvelgiant į BPK 80 straipsnio 1 punkto formuluotę „kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“, galima daryti išvadą, jog, nors ir nesuteikiant naujo pavadinimo, yra suformuotas naujas baudžiamojo proceso subjektas ir jo negalima laikyti liudytoju ar liudytojų rūšimi. Šis institutas plačiausiai reguliuojamas 2008 m. sausio 9 d. Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose „Rekomendacijose dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“ (toliau - Rekomendacijos) – poįstatyminiame akte. Rekomendacijų 1 punkte numatyta, jog savo

noru apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką kaip liudytojas, bus vadinamas specialiuoju liudytoju. Taip tarsi įvedant papildomą baudžiamojo proceso dalyvį, kuris iki šiol nėra įtvirtintas baudžiamojo proceso kodekse ir suteikiant jam Vido Kilinsko 2005 metais siūlytą specialiojo liudytojo pavadinimą. Šios naujos rūšies liudijimo institutas teisinėje literatūroje taip pat įvardijamas, kaip netiesioginis įtariamasis (Ažubalytė et al.: 2016, p. 225).

Šis statusas ir pačiose Rekomendacijose yra įvardijamas kaip santykinai tarpinė padėtis tarp nesuinteresuoto procesu liudytojo ir įtariamojo (Rekomendacijų 4 punktas), kuri atsiranda „jeigu byloje yra duomenų, kad galimai buvo padaryta nusikalstama veika ir ją galimai padarė būtent šis asmuo, tačiau tokių duomenų nepakanka įtariamojo statusui suteikti“ (Rekomendacijų 6 punktas).

Teismų praktikoje taip pat yra suformuotas specialiojo liudytojo apibrėžimas. Štai, 2018 m. birželio 26 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) kasacinėje nutartyje Nr. 2K-255-689/2018 išaiškino, kad „Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius. Ši nuostata reiškia, kad negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuriuo vadovaudamiesi teisėsaugos institucijų pareigūnai galėtų reikalauti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius, o tokio reikalavimo nevykdant – taikyti poveikio priemones. Konstitucijoje įtvirtintas draudimas skirtas valstybės institucijų pareigūnams ir savaime nereglamentuoja apklausiamų asmenų veiksmų, tačiau minėta Konstitucijos nuostata užtikrina jų teisę neduoti parodymų apie save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius“. „Tačiau Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje nustatytas teisinis reguliavimas negali būti aiškinamas kaip reiškiantis, kad fizinis asmuo negali savanoriškai (t. y. niekieno neverčiamas) duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius“ (LAT nutartis Nr. 2K-127-689/2020; Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d., 2013 m. balandžio 12 d. nutarimai).

Panašių institutų į specialiojo liudytojo, kuris egzistuoja Lietuvoje, galima sutikti ir kitose šalyse. Pavyzdžiui Jungtinėse Amerikos Valstijose, po 1996 m. įvykusio teroristinio išpuolio vasaros olimpinėse žaidynėse, teisinės institucijos pradėjo vartoti terminą dominantis asmuo (angl. *person of interest*), reiškiantį asmenį, kuris yra įtariamasis padaręs nusikalstamą veiką, tačiau teisinės institucijos dar neturi pakankamai įrodymų, kad galėtų šiam asmeniui suteikti įtariamojo (angl. *suspect*) statusą (Stahl, 2017). Vis dėlto, šis statusas, priešingai nei Lietuvos Respublikoje, nėra niekaip reglamentuojamas teisės aktuose.

Panašiausia į Lietuvoje galiojantį specialiojo liudytojo instituto reguliavimą galime rasti Prancūzijos Respublikos BPK. 2001 m. sausio 1 d. Prancūzijos BPK buvo papildytas nauju procesiniu institutu - „*témoin assisté*“, kuris į išvertus į lietuvių kalbą pažodžiui reikštų „liudytojas kuriam padedama“. Vidas Kilinskas savo straipsnyje šį institutą išvertė kaip atstovaujamąjį liudytoją (toliau šiame darbe bus naudojamas šis vertimas) (Kilinskas, 2005, p. 54). Atstovaujamojo liudytojo institutui sureguliuoti Prancūzijos įstatymų leidėjas skyrė Prancūzijos BPK 113-1 – 113-8 straipsnius. Prancūzijos BPK 113-1 straipsnyje numatyta, jog „bet kuris asmuo, nurodytas pradiniam ar papildomame kaltinamajame akte, kuriam nėra pateikiami kaltinimai, gali būti apklausiamas tik kaip atstovaujamasis liudytojas“. Nors konkreti specialiojo liudytojo sąvokos apibrėžtis Prancūzijos BPK nėra pateikta, tačiau analizuojant 113-1 straipsnį, galima teigti, jog fundamentaliame sąvokos apibrėžties lygyje, Lietuvos ir Prancūzijos reguliavimas praktiškai nesiskiria: abiejuose jurisdikcijose tai yra asmuo, turintis pradinį įtarimą, tačiau tam, kad asmuo taptų įprastu įtariamuoju, pakankamai inkriminuojančių įrodymų nėra. Taigi, tai tarpinė padėtis tarp liudytojo ir įtariamojo. Panaši atstovaujamojo liudytojo apibrėžtis pateikta ir Prancūzijos teisingumo ministerijos puslapyje, kuriame nurodyta, jog atstovaujamasis liudytojas yra galimas teisiniame tyrime dalyvaujančio asmens tarpinis statusas tarp liudytojo ir kaltinamojo, kuriam ikiteisminio tyrimo teisėjas nepareiškė kaltinimų. Tradiciškai nuo asmens, kuriam pareikštas įtarimas, atstovaujamasis liudytojas skiriasi tuo, kad prieš jį nėra sunkių ar nuoseklių įrodymų, leidžiančių nustatyti jo dalyvavimą nusikalstamoje veikoje, o nuo liudytojo skiriasi tuo, kad procese esanti informacija leidžia pagrįstai manyti, kad jis dalyvavo nusikalstamoje veikoje arba šis asmuo buvo paminėtas tam tikruose procesiniuose dokumentuose, tokiuose, kaip: nukentėjusio skunde, liudijime, kaltinamojoje išvadoje (Dervieux 2023).

Ne tapatų, bet itin panašų reguliavimą galima sutikti Italijos baudžiamojo proceso teisėje. Priešingai nei Lietuvos ar Prancūzijos baudžiamojo proceso teisės sistemoje, Italijos įstatymų leidėjas neišskyrė atskiro teisinio statuso asmeniui, kuris liudija apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Tačiau Italijos baudžiamojo proceso kodekse įstatymų leidėjas, siekdamas užtikrinti fundamentalią asmens teisę nekaltinti savęs, 198 straipsnio 1 dalyje numatė, jog liudytojas privalo atvykti į teismo posėdį, vadovautis teismo nurodymais ikiteisminio tyrimo metu ir duoti teisingus parodymus. Antroje straipsnio dalyje numatyta išimtis būdinga specialiojo ir atstovaujamojo liudytojo institutams – liudytojas neprivalo duoti parodymų apie faktus, galinčius pakenkti jo padėčiai, tai yra – jį inkriminuoti. Taip pat, Italijos įstatymų leidėjas Italijos BPK 64 straipsnio 1 dalyje numatė, jog jei asmuo, kuris apklausiamas ne kaip įtariamasis ar kaltinamasis, apklausos

metu atskleidžia informaciją, kuri galėtų jį inkriminuoti, apklausą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi sustabdyti apklausą ir įspėti tokį asmenį, jog dėl jo duodamų parodymų, gali būti pradėtas ikiteisminis tyrimas ir informuoti, jog liudytojas, duodantis parodymus prieš save, gali turėti advokatą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnui informavus asmenį apie jo teises, apklausa gali būti tęsiama, tačiau informacija gauta tokios apklausos metu negali būti panaudojama ją suteikusio asmens inkriminavimui. Taip pat Italijos BPK 63 straipsnio 2 dalyje numatyta, jog, jei kaip liudytojas apklaustas asmuo, pagal Italijos BPK numatytas taisykles, turėjo būti apklausiamas kaip įtariamasis asmuo nuo pat ikiteisminio tyrimo pradžios, jo apklausos metu gauta informacija negali būti panaudota vėlesniame procese. Kaip siekį užtikrinti, jog asmuo nebūtų verčiamas duoti parodymų prieš save, Italijos BPK 64 straipsnio 3 dalies 2 punkte numatyta, jog įtariamasis turi teisę tylėti, o pirmoje dalyje numatyta, jog įtariamasis turi būti apklausiamas jam sutinkant, laisva valia, nedarant jam poveikio, išskyrus būtinų nuo pabėgimo (jei asmuo suimtas) ar smurto apsaugančių priemonių taikymą. Aptarus Italijos BPK reglamentavimą, darytina išvada, jog nors Italijos baudžiamajame procese nėra išskirtas asmens, duodančio parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką institutas, tačiau specialiajam liudytojui būdingos teisės yra suteikiamos ir Italijoje: asmuo, turi teisę tylėti, atsisakyti duoti parodymus prieš save, galimybę turėti gynėją, duomenys, gauti nesilaikant baudžiamojo proceso taisyklių, negali būti panaudoti inkriminuojant asmenį.

Taigi, tikslios specialiojo liudytojo instituto apibrėžties įstatymuose nėra, bet išsamiau šį institutą reguliuoja Generalinio prokuroro rekomendacijos.

2. Specialiojo liudytojo procesinės padėties ypatumai

2.1. Specialiojo liudytojo teisės

Specialiojo liudytojo teisės Lietuvos Respublikos BPK nėra reguliuojamos plačiai. Įstatymų leidėjas, sukurdamas naują baudžiamojo proceso dalyvį, jo teises, numatė, jog jei asmuo laisva valia sutiks duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, apart įprastų liudytojo teisių numatytų BPK 81 straipsnyje, jis galės pasinaudoti dviem papildomomis teisėmis, būdingomis tik specialiajam liudytojui, tai yra: turėti įgaliotą atstovą ir būti pripažintu įtariamuoju (BPK 82 straipsnio 3 dalis). Minėtame straipsnyje taip pat numatyta, jog specialiojo liudytojo statusą įgijusiam asmeniui suteikiamos savotiškos „privilegijos“, numatytos BPK 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse, tai yra, tokiame asmeniui negali būti taikomos procesinės prievartos priemonės (bauda arba areštas), jei jis neatvyksta pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, atsisako duoti parodymus, taip pat jam nebus taikoma baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą arba vengimą juos duoti pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį. Taip įstatymų leidėjas užtikrina fundamentalią tarptautiniuose aktuose ir Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą savęs nekaltinimo privilegiją.

Rekomendacijose specialiojo liudytojo teisės aiškinamos plačiau nei įstatyme. Apart BPK jau numatytų specialiajam liudytojui suteikiamų teisių, Rekomendacijose numatyta, jog šį statusą įgijęs asmuo turi teisę (privalo) būti supažindintas su motyvuotu prokuroro nutarimu, kuriuo buvo nuspręsta jį apklausti kaip specialųjį liudytoją, o ne kaip kitą baudžiamojo proceso dalyvį (įtariamąjį ar liudytoją). Tai, jog susipažino su nutarimu jį apklausti kaip specialųjį liudytoją, asmuo turi patvirtinti savo parašu (Rekomendacijų 11 punktą).

Daugiausia diskusijų kelia specialiajam liudytojui suteikiama teisė reikalauti, kad jam būtų suteiktas įtariamąjo statusas. Ši specialiojo liudytojo teisė BPK suformuluota taip, jog iš gramatinės formuluotės BPK, galima manyti, jog specialiajam liudytojui pareikalavus kad jam būtų suteiktas specialiojo liudytojo statusas, šį statusą jis ir įgis, nes terminas „reikalavimas“ ar „reikalauti“ baudžiamojo proceso teisėje įprastai vartojamas valdingus įgaliojimus baudžiamajame procese turinčių asmenų veiksams apibūdinti (Kucionis, 2023, p. 122). Pavyzdžiui, BPK 373 straipsnyje numatyta, jog „prireikus teisėjas išreikalauja papildomą medžiagą“; BPK 422 straipsnyje numatyta, kad, kai kaltinamajam

įteikiamas baudžiamasis įsakymas, šis kaltinamas gali pateikti prašymą, reikalaujamas surengti bylos nagrinėjimą teisme ir toks reikalavimas neleidžia teismo įsakymui įgyti teisinės galios; BPK 97 straipsnyje numatyta, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teismo teisė reikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Tokią prielaidą galima daryti analizuojant ir kitus teisės šaltinius, pavyzdžiui civilinėje teisėje, kreditorius įgyja reikalavimo teisę, kuri yra turtinė teisė, laikoma prievoline subjektine teise (LAT praktikos bylose dėl asmenų pasikeitimo prievolėje apžvalga 2021, p. 2), Lietuvos Respublikos paslaugų įstatymo 2 straipsnio 12 dalyje numatyta, jog reikalavimas tai „bet koks įsipareigojimas, draudimas, sąlyga ar apribojimas <...>“. Taigi, analizuojant skirtingus teisės šaltinius, matoma, jog sąvokos „reikalavimas“ ar „reikalauti“, turi imperatyvią formą, kuri yra privaloma vykdyti. Tačiau Rekomendacijose šios specialiojo liudytojo teisės formuluotė skiriasi. Pagal Rekomendacijų 14 punktą, specialusis liudytojas pateikia ne reikalavimą, o prašymą jį pripažinti įtariamuoju, taigi specialiojo liudytojo veiksmuose nebelieka imperatyvumo elemento, nes šį statusą turinčiam asmeniui pateikus prašymą ar reikalavimą jam suteikti įtariamą statusą, šis prašymas pirmiausia turi būti išnagrinėtas prokuroro. Taigi, nors specialusis liudytojas turi teisę prašyti, jog jis būtų pripažintas įtariamuoju, tačiau ši teisė negarantuoja, kad asmuo taps įtariamuoju, nes galutinį sprendimą priims ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras (Rekomendacijų 14 punktas). Šiam reguliavimui reikėtų pritarti, nes nepaisant to, jog asmuo įgydamas įtariamą statusą įgyja daugiau teisių, nei jų turi specialusis liudytojas (tokių, kaip: gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, turėti gynėją; gauti vertimą; informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; gauti skubiąją medicinos pagalbą; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus; būti lydimas atstovo pagal įstatymą teismo posėdžiuose ir atliekant kitus proceso veiksmus, taip pat teisę į privatumo apsaugą, kai įtariamasis yra nepilnametis (BPK 21 straipsnio 4 dalis)), tačiau, jei asmens reikalavimas suteikti jam įtariamą statusą būtų prokurorui privalomas, susidarytų situacija, kai pranešimas apie įtarimą asmeniui būtų surašomas ir įteikiamas ne todėl, jog yra pakankamai faktinių duomenų, kurie leidžia ikiteisminio tyrimo institucijoms turėti pagrįstą įtarimą, jog asmuo, kuris pripažįstamas įtariamuoju, yra padaręs baudžiamuoju įstatymu uždraustą veiką, bet todėl jog specialusis liudytojas išreiškia norą tapti įtariamuoju.

Įgydamas įtariamą statusą asmuo įgyja palankesnes sąlygas baudžiamojo proceso metu aktyviai dalyvauti procese. Apart galimybės įgyti jau įvardintas svarbias procesines

teises, tokias, kaip skūsti procesinius sprendimus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ir panašiai, itin svarbi teisė, kuri asmenį, turintį specialiojo liudytojo statusą, gali paskatinti prašyti, jog jam būtų suteiktas įtariamojo asmens statusas, kaip tai numatyta BPK 82 straipsnio 3 dalyje, yra galimybė turėti gynėją. Įstatymų leidėjas numatė, jog specialiojo liudytojo statusą turintis asmuo gali turėti tik įgaliotą atstovą, kuris turi žymiai siauresnes galimybes, nei įtariamo asmens gynėjas. Gynėjas, kaip numatyta BPK 47 straipsnio 1 ir 2 dalyse, gali būti tik advokatas arba advokato padėjėjas (bylose dėl nesunkių ir apysunkių nusikaltimų, advokato pavedimu, jei su tokiu atstovavimu sutinka ginamasis). Įgaliotas atstovas taip pat gali būti advokatas arba advokato padėjėjas, o tais atvejais, kai tai leidžia ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, juo gali tapti ir bet kuris kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kuriam, šiuo atveju, specialusis liudytojas suteikė įgaliojimus atstovauti jo interesus (BPK 55 straipsnio 2 dalis). Priešingai nei gynėjas, kuris turi itin plačias teises baudžiamojo proceso metu, įgaliotas atstovas turi tik tokias pačias teises, kurios yra suteikiamos jo atstovaujamajam proceso dalyviui, šiuo atveju – specialiajam liudytojui (BPK 56 straipsnio 1 dalis).

Lyginant su Prancūzijos BPK įtvirtintu asocijuoto liudytojo institutu, iš kurio yra kildinamas Lietuvos specialiojo liudytojo institutas, matoma, jog specialiajam liudytojui ir atstovaujamajam liudytojui suteikiamos gana panašios teisės. Tačiau nors teisės suteikiamos vienodos, jos aiškinamos skirtingai. Prancūzijoje analogišku atveju, kaip Lietuvoje, kai atstovaujamasis liudytojas (pranc. *témoin assisté*) pateikia prašymą būti pripažintu paprastu įtariamuoju (pranc. *suspect*), ikiteisminio tyrimo teisėjas įgyja pareigą pripažinti tokį asmenį įtariamuoju (Prancūzijos BPK 113-6 straipsnis). Pritartina įstatymų leidėjui, nusprendusiam neadaptuoti šio reguliavimo Lietuvos baudžiamojo proceso sistemoje, nes kaip ir buvo minėta anksčiau, toks reguliavimas, kai asmuo, nesant pakankamai jį inkriminuojančių įrodymų, taptų įtariamuoju, tai pagrindžiant tik jo valia būtų ydingas. Taip pat Prancūzijos BPK 113-3 straipsnyje numatyta specialiojo liudytojo teisė turėti ne įgaliotą atstovą, o specifiškai advokatą (pranc. *avocat*). Tokio baudžiamojo proceso dalyvio kaip „įgaliotas atstovas“ atitikmens Prancūzijos BPK rasti nepavyko. Prancūzijos numatytame teisiniame reguliavime, atstovaujamojo liudytojo advokatas, turi daugiau teisių, nei specialiojo liudytojo įgaliotas asmuo – advokatas turi teisę susipažinti su bylos medžiaga (Prancūzijos BPK 113-3 straipsnis), taip pat, kaip ir pats atstovaujamasis liudytojas. Prancūzijos įstatymų leidėjas atstovaujamajam liudytojui suteikė daugiau teisių, nei numatyta Lietuvoje galiojančiame BPK. Atstovaujamasis liudytojas apart teisės gauti įtariamojo statusą, turėti advokatą, taip pat turi teisę susipažinti su visa bylos medžiaga (specialusis liudytojas gali susipažinti tik su ta bylos medžiagos dalimi, kuri yra susijusi su

jo padėtimi), gauti svarbiausių bylos dokumentų vertimą žodžiu ir raštu, prašyti bylą tiriančio teisėjo susitikti su jį kaltinančiu asmeniu ar asmenimis, taip pat atstovaujamasis liudytojas gali teikti prašymą dėl bylos panaikinimo, esant pagrindams numatytiems Prancūzijos BPK 173 straipsnyje (jei ikiteisminio tyrimo teisėjas mano, kad procesinis veiksmas ar dokumentas yra negaliojantis/neteisėtas, jis gali jį perduoti nagrinėti tyrimo kolegijai, kad ji, išklausiusi apygardos prokuroro nuomonę, šį procesinį veiksma ar dokumentą panaikintų). Taip pat svarbu paminėti, jog Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas nenumato, jog atstovaujamajam liudytojui galėtų būti taikomos procesinės prievartos priemonės, priešingai, įstatymų leidėjas numatė, jog atstovaujamasis liudytojas negali būti sulaikytas ar atvesdintas. Lietuvos įstatymų leidėjas pasirinko kitokią poziciją. Nors specialiajam liudytojui nebus taikomos baudžiamojo proceso prievartos priemonės už melagingus parodymus ar neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisėją, bet Rekomendacijose numatyta, jog specialusis liudytojas gali būti atvesdinamas, jei neatvyksta šaukiamas pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisėją, kaip numatyta BPK 142 straipsnyje (Rekomendacijų 26 3 punktas). Taip pat Rekomendacijų 27 punkte numatyta, kad tuo atveju, jei specialusis liudytojas nevykdo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo teisėtų nurodymų, trukdo ikiteisminiam tyrimui ar teismui bylos nagrinėjimui, jam gali būti taikomos BPK 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės, tai yra: trisdešimt minimalių gyvenimo lygių arba areštas iki vieno mėnesio.

2.2. Specialiojo liudytojo apklausos ypatumai

Apklausa – vienas iš svarbiausių ikiteisminio tyrimo procesinių veiksmų, be kurios sunkiai įsivaizduotinas sėkmingas ikiteisminis tyrimas. Specialiojo liudytojo apklausa, iš kitų baudžiamojo proceso dalyvių apklausų, išsiskiria tuo, jog tik specialusis liudytojas, norint jį apklausti, privalo duoti raštišką sutikimą būti apklaustu. Vertimas duoti parodymus prieš save yra pripažįstamas fundamentaliu žmogaus teisių ir teisingo proceso principo pažeidimu ne tik nacionalinės teisės doktrinoje, tačiau ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje (toliau – EŽTT) (pavyzdžiui: 2005 m. spalio 14 d. sprendimas byloje „*Shannon prieš Jungtinę Karalystę*“, pareiškimo Nr. 6563/03), todėl raštiškas sutikimas, leidžia susidaryti situacijai, kai tai ar apklausa įvyks, ar neįvyks priklauso išimtinai nuo siekiamo apklausti asmens valios. Būtent šis raštiškas sutikimas leidžia nepažeisti fundamentalių asmens teisių. Įstatymų leidėjas, į BPK įtraukdamas naują proceso dalyvį, nenumatė specialiojo liudytojo apklausos taisyklių, ypatumų. Analizuojant BPK, darytina išvada, jog

pagal įstatymuose numatytą tvarką, specialusis liudytojas turėtų būti apklausiamas bendra liudytojų apklausos tvarka, kuri numatyta BPK 183 straipsnyje. Papildomą reguliavimą ir apklausos ypatumus, kurių privaloma laikytis įtvirtina Rekomendacijos. Jose numatyta, jog prieš pradedant specialiojo liudytojo apklausą prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, be paprastam liudytojui priklausančių teisių ir pareigų, atsakomybių, turi specialiajam liudytojui išaiškinti ir patvirtinti parašu, jog apklausiamas asmuo žino, kad apklausiant jį yra draudžiama versti duoti parodymus prieš save; apklausa gali vykti tik asmeniui sutikus būti apklausiamam, kaip specialiajam liudytojui; apklausos metu galima turėti įgaliotą atstovą bei reikalauti būti pripažintu įtariamuoju. Apart paminėtų teisių, specialiajam liudytojui taip pat turi būti išaiškinta, jog jam nebus taikoma baudžiamoji atsakomybė už melagingus parodymus, ar vengimą juos duoti, neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teismą, tačiau gali būti taikomos procesinės prievartos priemonės už jų nurodymų nevykdymą ar trukdymą tirti ir nagrinėti bylą (Rekomendacijų 12 punktas).

BPK 164 straipsnyje „Ikiteisminio tyrimo subjektai“ 1 dalyje, įstatymų leidėjas aiškiai nurodė, jog ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. Reikalavimas gauti sutikimą apklausti asmenį apie jo galimai padarytą nusikalstamą veiką prieštarauja anksčiau aptartai normai. Teisės doktrinoje, įstatyme ir Rekomendacijose numatytas reikalavimas gauti pasirašytiną asmens sutikimą, jog apklausą būtų galima įvykdyti yra kritikuojamas – Eglė Šapalaitė, aptardama BPK pakeitimo ir papildymo įstatymo projektą, kuriuo buvo sudaryta galimybė apklausti asmenį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išreiškė nuomonę, jog, toks reguliavimas gali sudaryti situaciją, kai ikiteisminio tyrimo metu nėra surenkama inkriminuojančių duomenų, kad būtų įteiktas pranešimas apie įtarimą, o faktinis įtariamasis atsisako duoti sutikimą būti apklausiamu suteikiant jam specialiojo liudytojo statusą, taip visiškai užkertant kelią ateityje asmenį apklausti. Autorės nuomone, sprendimas apklausti asmenį, specifinio statuso suteikimas turi būti nulemtas objektyvių aplinkybių, tokių kaip: „duomenų pranešimui apie įtarimą surašyti buvimas, apklausos dalykas, kompetentingos institucijos leidimas patraukti baudžiamojon atsakomybėn“ (Šapalytė, 2007, p. 85). Autorės nuomonė pagrįsta, nes suteikiant teisę asmeniui sutikti ar nesutikti būti apklausiamu, bei vilkinant procesą, sąlyginai yra paneigiama norma, kuri numato, jog ikiteisminiam tyrimui vadovauja prokuroras. Tačiau, kadangi baudžiamojo proceso paskirtis yra ne tik išsamiai ir greitai atskleisti nusikalstamas veikas, tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas, tačiau visi šie uždaviniai privalo būti įgyvendinti saugant ir ginant žmogaus ir piliečių teises, bei laisves (BPK 1 straipsnio 1 dalis). Taigi,

siekiant išsaugoti proporcingumą ir nepaminti vienu vertybių, išaukštinant kitas, manytina, jog toks reguliavimas yra proporcingas.

Pastebėtina, kad analizuojant Rekomendacijų ir BPK atitiktį, galima rasti poįstatyminio akto (Rekomendacijų) ir įstatymo (BPK) neatitikčių. Apart jau analizuotos neatitikties tarp BPK 82 straipsnyje 3 dalyje numatytos specialiojo liudytojo teisės reikalauti būti pripažintu įtariamuoju ir Rekomendacijų 14 punkte numatyta galimybe prašyti, jog asmuo būtų apklausiamas kaip įtariamasis, o ne specialusis liudytojas, Rekomendacijose atsiranda nauja forma, kuria galima įgyti specialiojo liudytojo statusą. Rekomendacijų 9 punkte numatyta, jog „Prokuroro nutarimas asmenį apklausti kaip specialųjį liudytoją priimamas gavus asmens prašymą būti apklaustam BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyta tvarka arba prokurorui pačiam nustačius ar gavus ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno informaciją, kad yra BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyti pagrindai apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“, 10 punkte nurodyta, jog toks prašymas turi būti rašytinis. BPK specialiojo liudytojo institutą reguliuoja 80 straipsnio 1 dalis, 82 straipsnio 2 dalis ir 83 straipsnio 2 ir 4 dalys. Nei viename, iš nurodytų BPK straipsnių, reguliuojančių specialiojo liudytojo institutą, nėra numatyta, jog specialiojo liudytojo statusą asmuo įgyja pateikdamas raštišką prašymą. Prokuratūros įstatyme numatyta, kad generalinis prokuroras gali priimti rekomendacijas ir kitus norminius teisės aktus, kurie formuoja ikiteisminio tyrimo, valstybinio kaltinimo ir nuosprendžio vykdymo kontrolės praktiką (16 straipsnio 2 dalis), tačiau nėra numatyta, jog Rekomendacijomis galima praplėsti teisės normas ar sukurti naujas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime, Konstitucinis teismas konstatavo, jog „poįstatyminiu teisės aktu yra realizuojamos įstatymo normos, todėl poįstatyminiu teisės aktu negalima pakeisti įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio teisės normų“, tai reiškia, Rekomendacijomis turi būti tik realizuojamos, o ne keičiamos, papildomos ar naikinamos baudžiamojo proceso normos (detalizuojamos įstatyme numatytos bendro pobūdžio taisyklės ar apibrėžiama įstatymo nuostatų įgyvendinimo tvarka) (Merkevičius, 2013, p. 79). Rekomendacijose numatytas reguliavimas, jog specialiojo liudytojo statusą asmuo gali įgyti pateikdamas raštišką prašymą, kurį nagrinėja prokuroras, nedetalizuoja įstatyme numatytą bendro pobūdžio taisyklę ar formuoja ikiteisminio tyrimo praktiką, o kuria naują reguliavimą, kurio įstatymo leidėjas nenumatė. Šis naujo reguliavimo įtvirtinimas neatitinka konstitucinio legalumo kriterijų, nes Konstitucijos 18 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatyta, jog prokuroras organizuoja ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja, palaiko valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose ir įstatymo numatytais atvejais gina asmens, visuomenės ir valstybės teises bei teisėtus interesus, tačiau Konstitucija generaliniam prokurorui nesuteikia kompetencijos priiminėti

norminius aktus. Todėl manytina, jog toks reguliavimas, numatantis, kad specialiojo liudytojo statusui įgyti yra reikalingas rašytinis asmens, norinčio duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, prašymas, turėtų būti numatytas įstatymo leidėjo ir įtvirtintas BPK, o ne poįstatyminiame teisės akte.

Analizuojant specialiojo liudytojo instituto reguliavimą įstatyme (BPK) ir poįstatyminiuose aktuose (Rekomendacijose), galima teigti, jog specialiojo liudytojo, pagal dabartinį reguliavimą, negalima laikyti proceso dalyviu. Analizuojant šį institutą reguliuojančius teisinius aktus, matoma, jog priešingai nei kiti proceso dalyviai, tokie kaip: įtariamasis, liudytojas, kaltinamasis, specialusis liudytojas teises ir pareigas turi tik viename procesiniame veiksmo – apklausoje. Vėlesnėse baudžiamojo proceso stadijose specialusis liudytojas visiškai nefigūruoja, neturi kitiems proceso dalyviams būdingų teisių, tokių, kaip: teisė pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus (BPK 21 str. 4 d.). Analogiškas reguliavimas yra pasirinktas ir Prancūzijos baudžiamojo proceso teisėje – ten atstovaujamas liudytojas taip pat nėra proceso dalyvis. Tiesa, Rekomendacijose numatyta, jog tam tikras informacijos kiekis apie tolimesnį ikiteisminio tyrimo procesą specialiajam liudytojui yra suteikiamas. Rekomendacijų 16 punkte numatyta, jog nesurinkus pakankamai asmenį inkriminuojančių duomenų, jei atsiranda pagrindas apklausti liudytoją bendra tvarka, šiam asmeniui arba jo įgaliotajam atstovui yra išsiunčiamas arba įteikiamas pranešimas, jog panaikinamas specialiojo liudytojo statusas, o jei nepavyko nustatyto faktinio ir teisinio pagrindo specialųjį liudytoją apklausti bendra tvarka, o ikiteisminis tyrimas toliau tęsiamas arba pavedama tęsti nenustatytą įtariamųjų paiešką, prokuroras turi panaikinti specialiojo liudytojo statusą ir apie tai raštiškai informuoti asmenį, kuriam šis statusas buvo suteiktas (turi būti įteikiamas nutarimo nuorašas) (Rekomendacijų 17 - 18 punktai).

Analizuojant specialiojo liudytojo apklausos ypatumus, ypač aktuali LAT 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019, kurioje teismas išaiškino, kad jei atsiranda galimybė, jog asmuo, duodantis parodymus bylą nagrinėjant teisme, gali duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką jis negali būti apklausiamas kaip liudytojas bendra tvarka, jį įspėjant apie galimą atsakomybę už melagingų parodymų davimą. LAT konstatavo, jog Rekomendacijų 19 punkte numatyta galimybė bylos nagrinėjimo teisme metu esant būtinybei apklausti specialųjį liudytoją bendra tvarka, kuris ikiteisminio tyrimo metu nebuvo apklaustas kaip liudytojas bendra tvarka ar jam nebuvo suteiktas įtariamąjo statusas, nėra absoliuti ir „dėl itin specifinės

specialiojo liudytojo teisinės padėties. Tai praktikoje galėtų būti taikoma tik tuomet, kai nekyla abejonių dėl tokio asmens procesinės padėties teisme nei pačiam teismui, nei kitiems proceso dalyviams ir kai toks asmuo bylos nagrinėjimo teisme metu iš tiesų gali būti apklausiamas kaip neutralus liudytojas ne apie savo paties galbūt padarytą veiką“. LAT nurodė, jog „tokiam liudytojui kiekvienoje baudžiamojo proceso stadijoje prieš apklausą turi būti nedviprasmiškai išaiškinta teisė tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“. Šioje byloje buvo nagrinėjamas klausimas ar išteisintoji policijos pareigūnė, nagrinėjant bylą, kurioje jos klega buvo kaltinamas piktnaudžiavimu ir dokumentų klastojimu, kurios ikiteisminio tyrimo metu, ji pati buvo apklausta kaip specialioji liudytoja, o dėl dokumentų klastojimo, jai buvo pareikšti įtarimai, teismo posėdyje galėjo būti apklausta kaip liudytoja, o ne kaip specialioji liudytoja. LAT konstatavo, jog „tikimybė, jog E. K. bus pradėtas ar atnaujintas ikiteisminis tyrimas, nebuvo tik hipotetinė, jos apklausos pirmosios instancijos teisme kontekstas, jai užduodamų klausimų pobūdis, akivaizdžiai susijęs su jos galimu apkaltinimu“. Teismas nurodė, jo tai, kad byla buvo nagrinėjama ne dėl pareigūnės veikos, negarantavo jai teisinio imuniteto, todėl ji galėjo būti apklausama tik su jos sutikimu, neįspėjant jos dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, atsisakymą ar vengimą juos duoti.

3. Specialiojo liudytojo statuso įgijimo ir pasibaigimo pagrindai.

Specialiojo liudytojo statusas asmeniui suteikiamas, kaip jau aptarta ankstesnėje šio magistro darbo dalyje, tik vienam specifiniam ikiteisminio tyrimo procesui – apklausai ir šio statuso suteikimą nulemia ypatinga asmens teisinė padėtis: padidėjusi rizika tapti įtariamuoju arba kaltinamuoju (LAT 2018 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-495/2019). Kaip specialusis liudytojas, asmuo gali būti apklausiamas tik tokiu atveju, jei byloje yra duomenų, kad galimai buvo padaryta nusikalstama veika ir ją galimai padarė būtent tas asmuo, kurį siekiama apklausti, tačiau inkriminuojančių duomenų nepakanka tam, kad būtų suteiktas įtariamąjo statusas (Rekomendacijų 6 punktą). Rekomendacijose numatyta, jog tokį statusą asmuo įgyja prokurorui priėmus motyvuotą nutarimą, kuriame pagrindžiama, kodėl būtina apklausti asmenį būtent specialia tvarka. Rekomendacijose pabrėžiama, jog prieš priimant nutarimą asmenį apklausti kaip specialųjį liudytoją, nepakanka faktinių duomenų, kad tokiam asmeniui, galimai padariusiam nusikalstamą veiką, būtų suteiktas įtariamąjo statusas, ir gali būti taikoma draudimo tokį asmenį bendra tvarka apklausti kaip liudytoją išimtis (Rekomendacijų 8 punktą).

Tam, kad būtų priimtas prokuroro nutarimas apklausti asmenį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, reikalinga bent viena iš dviejų sąlygų, kurios numatytos Rekomendacijose: asmuo turi būti pateikęs rašytinį prašymą būti apklaustu jam suteikiant specialiojo liudytojo statusą; prokurorui nustačius arba gavus ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno atitinkamą informaciją, kad yra procesiniai pagrindai apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Rekomendacijų 9 punktą).

Laiko periodu apibrėžto termino, numatančio, kiek ilgiausiai gali trukti specialiojo liudytojo statuso galiojimas nenumato nei BPK, nei Rekomendacijos. Rekomendacijose numatytos tik laiko atžvilgiu abstrakčios taisyklės, nurodančios, jog specialiojo liudytojo procesinio statuso galiojimas asmeniui trunka kiek įmanoma trumpesnę laiką (Rekomendacijų 15 ir 17 punktai), iki tada, kai nusprendžiama specialųjį liudytoją apklausti bendra tvarka (kaip liudytoją) arba iki tada, kai baigiasi ikiteisminis tyrimas. Apie specialiojo liudytojo procesinio statuso galiojimo pabaigą asmuo informuojamas dvejais būdais: surinkus pakankamai asmenį inkriminuojančių duomenų, jam įteikiamas pranešimas apie įtarimą (Rekomendacijų 15 punktą) arba kai prokuroras panaikina specialiojo liudytojo statusą, Rekomendacijose numatytais pagrindais (16-18, 21 punktai).

LAT 2021 m. vasario 18 d. nutartyje Nr. 2K-30-689/2021 išaiškino, jog specialiojo liudytojo institutas yra taikomas *ad hoc* (konkrečiai situacijai). Motyvuotas prokuroro priimtas nutarimas apklausti asmenį apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, suteikia BPK 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas teises tik tokio asmens apklausai. Teisėjų kolegija nutartyje nurodo, jog „prokuroro nutarime nurodytas asmuo tolesniame ikiteisminio tyrimo procese neturi kokio nors specifinio ir juo labiau ilgalaikio statuso“. Analizuojant nutarties tekstą, darytina išvada, jog formuojama praktika, įtvirtinanti dar vieną specialiojo liudytojo statuso pasibaigimo pagrindą: kadangi LAT nurodo, jog specialiojo liudytojo statusas yra trumpalaikis ir veikia tik vieno procesinio veiksmo (apklausos metu), vėliau procese asmuo, davęs parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, laikytinas įprastu liudytoju, specialiojo liudytojo statuso galiojimas turėtų pasibaigti po apklausos. Taigi, formuojama teisminė praktika, kuri pabrėžia šio statuso laikinumą, kuris nėra įtvirtintas nei įstatyme, nei poįstatyminiuose teisės aktuose. Tačiau galima įžvelgti potencialią problemą, kuri susidarytų tuo atveju, jei asmenį, kuris jau apklaustas kaip specialusis liudytojas, reikėtų apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką apklausti pakartotinai. Pagal galiojančią tvarką, tame pačiame ikiteisminiame tyrime ir dėl tos pačios nusikalstamos veikos, norint pakartotinai apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją, prokurorui reikėtų priimti naują motyvuotą nutarimą apklausai atlikti. Toks procesas gali nereikalingai prailginti ikiteisminio tyrimo procesą, o tai prieštarautų vienai iš baudžiamojo proceso paskirčių greitai atskleisti nusikalstamas veikas (BPK 1 straipsnio 1 dalis). Taigi manytina, jog tikslingiau būtų atsiradus poreikiui apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją, dėl tos pačios nusikalstamos veikos, kaip ir buvo apklausama pirmą kartą, nereikalauti, kad prokuroras priimtų naują motyvuotą nutarimą. Tačiau jei norima apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją apie kitą nusikalstamą veiką, kuri nebuvo numatyta ankstesniame prokuroro nutarime, turėtų būti priimtas naujas motyvuotas prokuroro nutarimas.

Lyginant Lietuvos Respublikos specialiojo liudytojo statuso įgijimo ir šio statuso praradimo pagrindus su pagrindais įtvirtintais Prancūzijos Respublikos BPK, matoma, jog nors specialiojo liudytojo statuso institutas suformuotas imant pavyzdį iš Prancūzijoje dar 1987 m. įtvirtinto atstovaujamojo liudytojo instituto, ne visos normos buvo perkeltos į Lietuvos teisinę sistemą. Prancūzijos BPK numatyta daugiau pagrindų, kuriais asmuo gali įgyti atstovaujamojo liudytojo statusą: kai asmuo aiškiai paminimas prokuroro pirminiame ar vėlesniame nutarime, bet to asmens atžvilgiu nėra pradėtas ikiteisminis tyrimas (113-1 straipsnis); jei nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo nurodo šį asmenį, kaip galimai susijusį su nusikalstama veika arba šis asmuo yra nurodytas pareiškingame (113-2

straipsnis) arba kaip atstovaujamas liudytojas gali būti apklausiamas asmuo, kurį nurodė liudytojas arba jei turima duomenų, kurie leistų manyti, jog toks asmuo galėjo dalyvauti tiriamos nusikalstamos veikos padaryme kaip organizatorius ar bendrininkas (113-2 straipsnis).

4. Specialiojo liudytojo statuso problematika

4.1. Atribojimas nuo kitų baudžiamojo proceso dalyvių

Teisės doktrinoje specialusis liudytojas, kaip proceso dalyvis, apibūdinamas kaip tarpinė arba pereinamoji padėtis tarp liudytojo ir įtariamojo, turintis abejiems minėtiems baudžiamojo proceso dalyviams būdingų bruožų. Toliau šiame magistro darbe bus aptariama šių procesinių padėčių panašumai ir atribojimas Lietuvos baudžiamajame procese bei užsienio šalių teisinėse sistemose.

4.1.1. Asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, santykis su liudytoju

BPK 78 straipsnyje apibrėžiama liudytojo sąvoka, kuri numato, jog kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Liudytojas yra savarankiškas baudžiamojo proceso subjektas, kuriuo gali būti bet kuris asmuo, matęs ar kitaip suvokęs (lietęs, girdėjęs, užuodęs ir panašiai), jis savo procesinį statusą įgyja nuo to momento, kada jis kviečiamas apklausti (Goda et al., 2011, p. 190). Kaip jau buvo aptarta anksčiau šiame magistro darbe, pagrindinė priežastis atsirasti specialiojo liudytojo institutui, buvo siekis galėti apklausti asmenį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, nepažeidžiant fundamentalių teisių nekaltinti savęs, kurios įtvirtintos tiek Konstitucijoje, tiek tarptautiniuose teisės aktuose ar teismų praktikoje. Taigi pagrindinis, fundamentalus skirtumas, leidžiantis atriboti specialųjį liudytoją nuo įprasto liudytojo numatyto BPK 78 straipsnyje, yra veikos, apie kurią aplinkybes jis liudija, kilmės šaltinis: baudžiamojo proceso metu apklausiamas liudytojas, turi pareigą pasakoti apie nusikalstamą veiką, kurią matė, girdėjo ar kitokių pojūčių pagalba galėjo suvokti, tačiau prie jos įvykdymo neprisidėjo, o specialusis liudytojas, apklausos metu, jei sutinka, liudija apie savo paties galimai atliktus nusikalstamus veiksmus.

Specialųjį liudytoją nuo įprasto liudytojo taip pat galima atriboti pagal suinteresuotumą bylos baigtimi. Teisės doktrinoje požiūris į tai, ar liudytojas yra neutralus asmuo ir nėra niekaip suinteresuotas bylos baigtimi, skirtingose šaltiniuose nesutampa. Štai Raimundo Jurkos nuomone, „interesas yra neatsiejama kiekvieno asmens, taip pat ir

liudytojo, egzistencijos sąlyga byloje, kadangi tai yra natūralus žmogaus savisaugos poreikis“ (Jurka, 2009, p. 122). Autorius netgi išskiria dvi liudytojo suinteresuotumo grupes: asmeninis (faktinis) ir teisinis (procesinis) suinteresuotumas. Autorius numato, jog pirmoji asmeninio (faktinio) intereso grupė yra sietina su subjektyviaisiais (psichologiniais, emociniais) asmens išgyvenimais, veiksmais, nulemiamų su procesu susijusių aplinkybių, tokių kaip draugystės ryšiai su kuria nors proceso šalimi (pavyzdžiui, asmuo gali būti suinteresuotas bylos baigtimi, jei nusikalstamos veikos auka yra jo draugas ar šeimos narys arba antraip, jei nusikalstamos veikos įvykdymu yra kaltinimas asmuo, su kuriuo jį sieja draugystės, šeimos, romantiniai ar kiti artimi ryšiai), jos baimė, pyktis, antipatija (Jurka, 2009, p. 122). Antroji, teisinio (procesinio) liudytojų suinteresuotumo grupė išskirta dėl jo tiesioginės įtakos baudžiamojo proceso subjekto teisinei padėčiai. Autoriaus nuomone, kadangi liudytojas dalyvaudamas baudžiamajame procese įgyja ir įgyvendina savo procesines pareigas, jų įgyvendinimas suformuoja teisinio pobūdžio interesą, kuriuo liudytojas, kaip baudžiamojo proceso subjektas, siekia atkurti savo procesinių teisių bei pareigų apimtį ir juridinį našumą (Jurka, 2009, p. 125). Galiausiai, liudytojas gali būti suinteresuotas bylos baigtimi – tikėtis, jog baudžiamojo proceso metu nusikalstamą veiką įvykdęs asmuo bus surastas ir nuteistas, taip apsaugant liudytojo ir kitų visuomenės narių interesą į saugią aplinką jų valstybėje. Panašią poziciją išsako ir Audrius Juozapavičius, nurodydamas, jog liudytojo neutralumo požymis reiškia ne tai, jog liudytojas visiškai abejingas (neturi jokių interesų) bylos eigai ar baigčiai. Autoriaus nuomone, liudytojas gali tikėtis, ar būti suinteresuotas vienokia ar kitokia bylos baigtimi, pavyzdžiui, liudytojas gali norėti, jog jam artimas asmuo išvengtų baudžiamosios atsakomybės, tačiau bylos eiga ar baigtis „neturi (negali turėti) įtakos (reikšmės) jo teisėms ir pareigoms“ (Juozapavičius, 2020, p. 38). Teismų praktikoje taip pat numatoma, jog liudytojo statusui būdingas neutralumas: „liudytojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, statusas paprastai yra neutralus, t. y. kaip liudytojas turi būti apklausiamas asmuo, tiesiogiai niekaip nesuinteresuotas bylos baigtimi. Kaip liudytojas apklausiamas asmuo, galintis pateikti informaciją apie reikšmingas bylai aplinkybes. Liudytojas paprastai apklausiamas apie jam žinomus kitų asmenų veiksmus, kitas nustatant tiesą byloje svarbias aplinkybes, parodymų dalyko nesudaro duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas. Liudytojui negali būti užduodami klausimai, į kuriuos atsakius būtų gauti duomenys, galintys būti pagrindas reikšti įtarimus ar kaltinimus šiam proceso dalyviui“ (LAT 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009). Sunku įsivaizduoti situaciją, kai specialusis liudytojas, pagal šio procesinio statuso apibrėžimą, bei įstatymo leidėjo tikslą įtvirtinant šį statusą Lietuvos baudžiamojo proceso teisės sistemoje,

liudydamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, galėtų būti neutralus baudžiamosios bylos eigai ar pabaigai. Asmuo, kuriam suteikiamas specialiojo liudytojo statusas, suvokia, jog šį statusą įgyja todėl, jog yra pagrįstas pagrindas manyti, jog būtent jis įvykdė nusikalstamą veiką, taigi jo atžvilgiu jau galioja pradinis įtarimas (Juozapavičius, 2020, p. 38), o apklausos metu užduodami klausimai bei jų atsakymai gali tiesiogiai nulemti arba pranešimo apie įtarimą įteikimą, arba specialiojo liudytojo statuso panaikinimą. Galiausiai, tai, kad specialusis liudytojas negali būti asmuo, kuris neturi intereso bylos baigtimi, pagrindžia įstatymų leidėjo suteikta privilegija šiam asmeniui meluoti. Nors įstatyme tai neįtvirtinta tiesiogiai, tačiau, kad tokia privilegija yra suteikiama, galima spręsti iš to, jog įstatymų leidėjas BPK įtvirtino, jog asmeniui, kuris yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką nėra taikoma atsakomybė už melagingų parodymų davimą, numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnyje.

Šiuos institutus taip pat galima atriboti pagal jų turimas procesines teises ir pareigas. Įstatymų leidėjas numatė, jog liudytojas turi teisę duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis, jei apklausa vyksta jam nesuprantama kalba; susipažinti su savo parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus bei pataisas; prašyti, kad būtų daromi jo parodymų garso ir vaizdo įrašai; pats surašyti parodymus; įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti jam apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės; gauti turėtų išlaidų atlyginimą; turėti atstovą. Specialiajam liudytojui suteikiamų teisių ratą įstatymų leidėjas praplėtė, numatydamas, jog asmuo, kuris sutinka būti apklausiamas apie savo galimai įvykdytą nusikalstamą veiką, turi teisę apklausos metu turėti įgaliotą atstovą bei reikalauti (prašyti), kad jam būtų suteiktas įtariamąjo asmens statusas. Teisę prašyti būti pripažintu įtariamuoju savo publikacijoje kritikuoja Audrius Juozapavičius. Jo manymu, vienintelė priežastis, kodėl asmuo norėtų tapti įtariamuoju yra siekis įgyti platesnes, įtariamajam suteikiamas teises (pavyzdžiui, skusti procesinius ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro veiksmus, turėti gynėją, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga). Autorius nurodo, jog teisės specialiajam liudytojui įgyti įtariamąjo statusą suteikimas turi prievartos elementų, nes tai vienintelis būdas įgyti platesnes galimybes baudžiamajame procese, pabloginant savo padėtį (Juozapavičius, 2020, p. 34).

Analizuojant specialiojo liudytojo institutą reguliuojančius teisinius šaltinius, matoma, jog skiriasi specialiojo liudytojo ir įprasto liudytojo atstovavimo galimybės. Nėra visiškai aiškus įstatymų leidėjo tikslas išskiriant specialiojo liudytojo teisę turėti įgaliotą atstovą. Kaip jau buvo nurodyta anksčiau šiame darbe, analizuojant įstatymo normas sistemiškai, specialiajam liudytojui priklauso visos teisės, kurios suteikiamos įprastam

liudytojui. Įstatymų leidėjas numatė, jog liudytojas turi teisę turėti atstovą (BPK 81 straipsnio 7 punktas), taigi, liudytojas turi teisę pasirinkti turėti įgaliotąjį atstovą arba atstovą pagal įstatymą. Specialiajam liudytojui ši teisė susiaurinama, numatant, jog jis gali turėti tik įgaliotą atstovą (BPK 82 straipsnio 3 dalis). Nors sistemiškai analizuojant BPK manytina, jog visomis liudytojui priklausančiomis teisėmis gali naudotis ir specialusis liudytojas, tačiau šiuo atveju, įstatymų leidėjo valia nėra visiškai aiški. Taipogi, manant, jog specialiajam liudytojui galioja BPK 81 straipsnio 1 punkte įtvirtinta teisė turėti atstovą, BPK 83 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta teisė turėti įgaliotą atstovą būtų laikytina pertekliniu teisiniu reglamentavimu (Juozapavičius, 2020, p. 34). Hipotezę, jog specialiajam liudytojui yra susiaurinamos atstovavimo pasirinkimo galimybės, pagrindžia ir Rekomendacijų 19 punkte įtvirtinta nuostata, jog išimtiniais atvejais, kai nepilnametis asmuo yra apklausiamas kaip specialusis liudytojas, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro motyvuotu nutarimu turi būti pripažinta, jog įgaliotojo atstovo dalyvavimas apklausoje yra būtinas, taip pat suteikiant teisę apklausoje dalyvauti atstovui pagal įstatymą. Nepilnamečio asmens apklausos metu, atstovui pagal įstatymą net suteikiama teisė pateikti prašymą, kad būtų daromas garso ir vaizdo įrašai (Rekomendacijų 20 punktas). Taigi, nėra aišku, kodėl įstatymų leidėjas nusprendė susiaurinti specialiojo liudytojo teisę pasirinkti atstovavimo būdą, palikdamas tik vieną pasirinkimą – įgaliotąjį atstovą.

Bandant atriboti įprasto liudytojo institutą nuo specialiojo liudytojo, išryškėja galimybės išreikšti valią bei teisinių pareigų skirtumai. Įstatymų leidėjas nurodė, jog kaip liudytojas gali būti apklausiamas kiekvienas asmuo, kuris potencialiai gali turėti ikiteisminiam tyrimui naudingos informacijos. Jei toks asmuo nepatenka į BPK 80 straipsnyje numatytų imunitetų sąrašą (nėra teisėjas, apklausiamas apie pasitarimo kambario paslaptį, įtariamojo, kaltinamojo, išteisintojo ar nuteistojo gynėjas, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovai, apklausiami apie aplinkybes, kurias sužinojo dirbdami savo darbą, dvasininkas, apklausiamas apie išpažinties metu sužinotą informaciją; žurnalistai ir kiti panašaus pobūdžio profesijos atstovai, apklausiami apie informacijos šaltinį, bei toks asmuo nėra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką), valios elemento jo tapime liudytoju nėra – jis negali pasirinkti sutikti ar nesutikti tapti liudytoju ar ne. Asmeniui, galinčiam duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką yra suteikta teisė rinktis įgyti ar neįgyti specialiojo liudytojo statusą, įstatymų leidėjui numatant, jog norint apklausti tokį asmenį yra būtinas jo rašytinis sutikimas (kaip jau aptarta, Rekomendacijose numatyta, kad asmuo gali ir prašyti, kad jam būtų suteiktas specialiojo liudytojo statusas). Su galėjimu pasirinkti įgyti ar neįgyti statusą procese glaudžiai susijęs ir kitas skirtumas – procesinių poveikio priemonių taikymo.

Kadangi specialusis liudytojas nėra įpareigotas duoti parodymus, o apklausoje dalyvauja tik todėl, jog pats išreiškia tokį norą ar bent sutikimą, taip pat dėl to, jog versti duoti parodymus, kurie pablogintų parodymus duodančio asmens padėtį yra draudžiama ir tarptautinių, ir nacionalinių teisės aktų, specialiajam liudytojui nėra taikomos BPK 83 straipsnio 2 ir 4 dalių taisyklės, numatančios procesinių prievartos priemonių taikymą įprastam liudytojui. Minėtuose straipsniuose nurodyta, jog jei liudytojas be svarios priežasties neatvyksta pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba be teisėto pagrindo atsisakymo gali būti taikoma bauda arba areštas, taip pat, numatyta, kad už melagingų parodymų davimą liudytojas atsako pagal Lietuvos Respublikos BPK 235 straipsnį (asmuo gali būti baudžiamas viešaisiais darbais, bauda, laisvės apribojimu, areštu arba laisvės atėmimu iki dviejų metų). Kadangi arešto arba piniginės baudos taikymas specialiajam liudytojui už neatvykimą arba melagingų parodymų davimą, liudijančiam apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką būtų prievartos taikymas ir suponuotų vertimą duoti parodymus, taip pažeidžiant tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtintą savęs nekaltinimo privilegiją.

BPK 199 straipsnyje numatyti trys privalomi pagrindai, kurių visumai egzistuojant, anonimiškumas gali būti suteikiamas liudytojui arba nukentėjusiam asmeniui. Anonimiškumas suteikiamas, jei: gresia realus pavojus nukentėjusiojo, liudytojo ar jų šeimos narių, artimų giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei ar turtui, verslo ar kitiems teisėtiems interesams, asmenų, kuriems taikomas anonimiškumas parodymai turi būti svarbūs baudžiamajame procese, o procesas turi vykti dėl apysunkio, sunkaus arba labai sunkaus nusikaltimo. Svarbu paminėti, jog specialiajam liudytojui įstatymų leidėjas, priešingai nei įprastam liudytojui, nenumato galimybės suteikti anonimiškumo.

Nors šie baudžiamojo proceso teisės institutai skiriasi, jie turi ir panašumų. Pirmiausia, ir liudytojas, ir specialusis liudytojas turi tam tikrų specifinių žinių apie nusikalstamą veiką, kurių atskleidimas apklausą atliekančiam ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui leistų tinkamai įgyvendinti baudžiamojo proceso paskirtį – greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas (BPK 1 straipsnis 1 dalis). Taip pat, kaip jau minėta anksčiau šiame magistro darbe, specialiajam liudytojui priklauso tos pačios teisės, kurios galioja ir įprastam liudytojui.

Svarbiausias specialiojo liudytojo panašumas į liudytoją atsiskleidžia dėl specialiojo liudytojo statuso laikinumo. LAT 2021 m. vasario 18 d. nutartyje Nr. 2K-30-689/2021

nurodo, jog specialiojo liudytojo statusas yra laikinas ir galioja tik apklausos metu, taigi visuose kituose ikiteisminio tyrimo metu atliekamuose procesiniuose veiksmuose, bei ikiteisminiam tyrimui pasibaigus tokio proceso dalyvio kaip specialusis liudytojas nėra. Priešingai nei liudytojo statusas, kuris, jį suteikus asmeniui, nuosekliai keliauja su juo viso ikiteisminio proceso metu ir jam pasibaigus, nagrinėjant bylą teisme. Taigi, analizuojant teismo nutartį, darytina išvada, jog specialiojo liudytojo statusą turintis asmuo, ne apklausos metu turi įprasto liudytojo statusą, o pagal įstatymų leidėjo nustatytą reguliavimą, pasibaigus ikiteisminiam tyrimui, bylos nagrinėjimo metu, toks asmuo būtų arba kaltinamasis (jei ikiteisminio tyrimo metu pavyktų surinkti pakankamai inkriminuojančių duomenų jį pripažinti įtariamuoju), arba liudytojas (jei tokių duomenų surinkti nepavyktų).

4.1.2. Asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, santykis su įtariamuoju

Kaip jau aptarta ankstesnėje dalyje, specialusis liudytojas turi nemažai panašumų į įprasto liudytojo institutą, pradedant nuo lingvistinio institutų pavadinimų panašumo, baigiant vienodomis įstatymų leidėjo suteiktomis teisėmis. Tačiau teisės mokslo diskusijose, šis institutas labiau gretinamas prie įtariamojo instituto, net nurodoma, kaip sinonimą: kalbant apie specialųjį liudytoją, galima naudoti „faktinio įtariamojo“ sąvoką (Ažubalytė et al., 2016, p. 225). Tai jog specialiojo liudytojo institutas yra artimas įtariamojo institutui konstatavo ir LAT, nurodydamas, jog pagal galiojantį „teisinių reguliavimą liudytojo, apklausto taikant liudijimo ypatumus, statusas keliais svarbiais aspektais yra artimas įtariamojo statusui“ (LAT 2019 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-8-699-2019), ir Europos Žmogaus Teisių Teismas 2018 metų gruodžio 11 dienos byloje „*Kryževičius prieš Lietuvą*“ (peticijos Nr. 67816/14), nurodydamas, jog specialiojo liudytojo statusas pagal nacionalinę teisę yra artimas įtariamojo procesiniam statusui.

Priešingai nei liudytojo atveju, natūralu, jog įtariamasis yra suinteresuotas ikiteisminio tyrimo baigtimi, nes priklausomai nuo to, kiek duomenų, pagrindžiančių, kad nusikalstamą veiką padarė būtent įtariamasis asmuo ir atskleidžiančių nusikalstamos veikos aplinkybes, bus surinkta ikiteisminio tyrimo metu, ikiteisminis tyrimas gali arba atsidurti akligatvyje, tai yra, nesant pakankamai reikiamų duomenų, įrodančių įtariamojo kaltę, ikiteisminis tyrimas turės būti nutrauktas arba gali būti perduotas nagrinėti teisme. Net

įtariamajam žinant, jog duomenų užtenka, jog byla būtų nagrinėjama teisme, priklausomai nuo surinktos informacijos, skiriamos bausmės dydis ir sunkumas gali varijuoti. Taigi, įtariamasis asmuo turi tiesioginį suinteresuotumą bylos baigtimi.

Specialiajam liudytojui suteikiama teisė reikalauti arba prašyti, jog jam būtų suteiktas įtariamojo statusas dar labiau pagrindžia šių institutų panašumus. Kadangi specialusis liudytojas taip pat gali būti vadinamas faktiniu įtariamuoju, yra pagrįsta manyti, jog toks asmuo, nėra įprastas liudytojas, nes turi pirminį įtarimą. Anot Audriaus Juozapavičiaus, doktrinoje įtarimas *in personam* yra laipsniuojamas išskiriant tris lygius – pradinį, paprastą ir pakankamą. Taigi, pagrindinis skirtumas tarp specialiojo liudytojo ir įtariamojo yra įtarimo *in personam* laipsnis: specialusis liudytojas turi tik pradinį įtarimą *in personam*, o įtariamojo įtarimo *in personam* laipsnis yra didesnis (pakankamas) (Juozapavičius, 2020, p. 33).

Kaip jau buvo minėta anksčiau šiame magistro darbe, specialusis liudytojas turi ganėtinai siauresnes teises nei įtariamasis. Būtent šių teisių platumas ir galimybė daryti daugiau įtakos ikiteisminiu tyrimui gali nulemti asmens, įgijusio specialiojo liudytojo statusą, apsisprendimą prašyti jam suteikti įtariamojo statusą. Įtariamam asmeniui įstatymų leidėjas suteikia tokias teises, kaip: gauti informaciją apie baudžiamojo proceso padėtį, turėti gynėją, žinoti, kiek gali būti ribojama jo laisvė, gauti medicininę pagalbą, duoti parodymus, tylėti, atsisakyti duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus, pateikti prašymus, reikšti nušalinimus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus (BPK 21 straipsnis 4 dalis). Specialusis liudytojas iš išvardintų teisių turi tik teises atsisakyti duoti parodymus, tylėti, ir turėti atstovą. Kadangi specialiojo liudytojo statusas pagal Lietuvos teismų praktiką yra aiškinamas kaip laikinas, tik vienam proceso veiksmui suteikiamas statusas, įstatymo leidėjo suteiktų teisių balansas yra pagrįstas. Priešingu atveju, jei specialiajam liudytojui būtų suteikiama daugiau ar tiek pat teisių, kiek įtariamam asmeniui, galėtų susidaryti situacija, kai vienas liudytojas turi daugiau teisių, nei kitas liudytojas tame pačiame procese.

Taigi, nors specialiojo liudytojo statusas formaliai galėtų būti priskirtas prie liudytojo instituto, net aptariamasis BPK V skyriaus 1 skirsnyje „Liudytojai“, bet savo procesine padėtimi, šis statusas artimesnis įtariamajam, o šiuos du institutus atiboja įtarimo laipsnis. Kadangi specialiojo liudytojo institutas turi ir įtariamajam, ir liudytojui būdingų bruožų,

teisės doktrinoje jis dažnai apibūdinamas kaip tarpinis, esantis tarp liudytojo ir įtariamojo statusų.

5. Asmens liudijančio apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką problematika ir kritika

Dar prieš įsigaliojant įstatymo pataisai, įtvirtinančiai asmens, duodančio parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, rengiamas projektas sulaukdavo kritikos. 2007 m. Eglė Šapalaitė savo publikacijoje nurodė, jog šis institutas gali tapti pertekliniu, nepraktišku, leidžiančiu piktnaudžiauti ir baudžiamąjį procesą apsunkinančiu institutu: „vargu ar pasiteisintų siūloma sudėtinga specialiojo liudytojo statuso pripažinimo ir šio proceso dalyvio apklausa ir statuso panaikinimo procedūra“; „Siūlomas reglamentavimas kelia pavojų, kad įtvirtintas kaip išimtis gali tapti taisykle“; „Specialiojo liudytojo statusas suteikia tik papildomas teises, tačiau neužtraukia asmeniui jokių neigiamų pasekmių“; „Analizuojant BPK normas, reglamentuojančias įtariamojo ir liudytojo apklausos taisykles, darytina išvada, kad asmeniui, kuris apklausiamas apie nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas, turi būti suteiktas įtariamojo procesinis statusas“ (Šapalaitė, 2007, p. 84-89). Kritika tęsiasi iki šiol. Dėl šio instituto keletą kartų pasisakė ir kritiką išdėstė jau šiame darbe minėti teisininkai, tokie kaip: Remigijus Merkevičius, Audrius Juozapavičius, taip pat ir vienas iš įstatymo projekto, skirto įtvirtinti specialiojo liudytojo instituto BPK, rengėjų Pranas Kuconis.

Po 2018 m. gruodžio 11 d. EŽTT nutarties *Kryževičius prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 67816/14), išryškėjo įstatymų leidėjo palikta spraga specialiojo liudytojo instituto reguliavime. LAT savo nutartyse aiškiai nurodo, jog specialiojo liudytojo statusas yra trumpalaikis ir būdingas tik vienam procesiniam veiksmui, tai yra apklausai, tad, kaip jau buvo minėta kitose dalyse, ne apklausos metu, šis asmuo yra įprastas liudytojas be išskirtinių teisių ar privilegijų (LAT 2021 m. vasario 18 d. nutartis Nr. 2K-30-689/2021). Remiantis šiuo teisės doktrinos aiškinimu ir ne apklausos metu specialųjį liudytoją laikant įprastu liudytoju, susiformavo ydinga praktika, kai specialiojo liudytojo giminaičiai ar šeimos nariai būdavo apklausiami arba verčiami duoti parodymus prieš savo šeimos narius, kuriems būdavo suteiktas specialiojo liudytojo statusas. Būtent iš šios reguliavimo spragos kilusį ginčą sprendė EŽTT byloje *Kryževičius prieš Lietuvą*. Šioje byloje pareiškėjo sutuoktinė buvo apklausta apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, kaip specialioji liudytoja, Kadangi šis statusas jai galioja tik apklausos metu, apklausiant pareiškėją, buvo užduodami klausimai apie sutuoktinės galimai įvykdytą nusikalstamą veiką. Remdamasis

Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalimi, draudžiančia verstti duoti parodymus prieš save ar šeimos narę, pareiškėjas atsisakė duoti parodymus apie sutuoktinės galimai padarytą nusikalstamą veiką. Dėl šių veiksmų, jam buvo paskirta 650 litų (dabar – 188,25 eurų) bauda. Šį prokurorės nutarimą pareiškėjas apskundė Klaipėdos vyriausiajam prokurorui, šiam skundą atmetus (atmetimą motyvavo tuo, jog tik kaltinamojo ir įtaramojo šeimos nariai yra atleidžiami nuo atsakomybės už vengimą duoti parodymus), pareiškėjas kreipėsi į Klaipėdos miesto apylinkės teismą, kuris atmetė skundą, pateikdamas analogišką prokuroro motyvams išaiškinimą. Teismas nurodė, jog Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalis būtų pažeista tik tuo atveju, jei pareiškėjo sutuoktinė būtų ne liudytoja, o įtariamoji (Kuconis, 2023, p. 125). Galiausiai pareiškėjas kreipėsi į EŽTT dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio pažeidimo. EŽTT priėmė palankų pareiškėjui sprendimą, konstatuodamas, jog nacionalinės teisinės institucijos pažeidė minėtos konvencijos 8 straipsnį, nurodydamas, jog specialiojo liudytojo teisinis reguliavimas yra itin panašus į asmens, kuriam pareikštas įtarimas, nes yra pirminis įtarimas, jog asmuo padarė nusikalstamą veiką, apie kurią yra apklausiamas, taip pat, jis yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai duoda melagingus parodymus arba vengia juos duoti (šie bruožai būdingi įtariamajam), taigi nacionalinės teisinės institucijos nepateikė „jokių argumentų, kodėl, nepaisant panašumų tarp specialiojo liudytojo ir įtaramojo statusų, ši privilegija turėtų būti teikiama tik įtariamųjų šeimos nariams ar giminaičiams“. EŽTT taip pat konstatavo, jog neižvelgia svarbių ir pagrįstų priežasčių, kodėl pareiškėjui nebuvo suteikta „liudijimo privilegija baudžiamajame procese, kuriame jo sutuoktinei buvo suteiktas specialiojo liudytojo statusas, nors ši privilegija buvo suteikta įtariamųjų šeimos nariams ir artimiems giminaičiams“ (EŽTT 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas). Po šio sprendimo, įstatymų leidėjas operatyviai sureagavo ir šią įstatymų reguliavimo spragą ištaisė: 2020 m. gegužės 21 d. buvo pakeistas BPK 82 straipsnis, jo antrą dalį išdėstant taip: „Asmuo gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus prieš savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius.“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 28, 38 ir 82 straipsnių pakeitimo įstatymas).

Analizuojant BPK bei teisės doktriną, neabejotina, jog kuriant specialiojo liudytojo institutą, buvo remtasi Prancūzijos Respublikos BPK. Dauguma specialiojo liudytojo ir atstovaujamojo liudytojo institutą reguliuojančių nuostatų sutampa arba yra panašios. Atstovaujamojo liudytojo institutas Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso teisėje yra įtvirtintas gerokai seniau nei Lietuvoje. Nors Prancūzijoje jis galioja jau kiek daugiau nei 36 metus, tačiau vis dar yra politinių ir teisinių diskusijų objektas, sulaukiantis kritikos bei pasvarstymų, ar jo egzistavimas yra reikalingas Prancūzijos Respublikos baudžiamojo

proceso sistemai. Pavyzdžiui, Paryžiaus apeliacinio teismo teisėja, teismo rūmų pirmininkė Valerija-Odilė Deriveux (*Verleria-Odile Derveux*), savo publikacijoje nurodo, jog jos nuomone, tikslas, dėl kurio įstatymų leidėjas Prancūzijos BPK įtvirtino atstovaujamojo liudytojo institutą (kiek įmanoma vengti asmenims suteikti įtariamojo procesinį statusą, nes šio statuso suteikimas visuomenėje dažnai suvokiamas, kaip kaltės įrodymas) nebuvo pasiektas. Pagrįsdama savo teiginį, autorė pateikia tyrimo statistiką, kurioje matoma, kiek asmenų 2019, 2020 ir 2021 metais buvo suteiktas specialiojo liudytojo statusas ir kiek asmenų buvo suteiktas įtariamojo statusas. Iš tyrimo duomenų matyti, jog asmenų, kuriems suteikiamas įtariamojo statusas Prancūzijos Respublikoje yra gerokai daugiau (2019 m. – 30 532; 2020 m. – 26 401; 2021 m. – 29 518 asmenys, 10,1 procentai iš jų – nepilnamečiai asmenys) nei asmenų, kurie įgyja atstovaujamojo liudytojo procesinį statusą (2019 m. – 890; 2020 m. – 659; 2021 m. – 840 asmenys, 5,2 procentai iš jų – nepilnamečiai asmenys) (Derveux, 2023).

Prancūzijos Respublikos Valstybės Taryba (aukščiausia administracinės teisės jurisdikcija, kuri tikrina ar laikomasi procedūrinių taisyklių ir ar teismai tinkamai taiko įstatymus, teikia patarimus vyriausybei, konsultuoja ją dėl rengiamų įstatymų projektų, potvarkių ir dekretų (apibrėžimas pateiktas Prancūzijos Respublikos teisingumo ministerijos internetinėje svetainėje)) 2018 m. birželio 25 d. pateikė pasiūlymą, skirtą skatinti asistuojamojo liudytojo statuso reguliavimo plėtrą. Pasiūlyme Valstybės taryba numatė kelis pokyčius: pirmiausia, siūlyta, jog turėtų būti numatytos dvi sąlygos, kada atstovaujamasis liudytojas galėtų įgyti įtariamojo statusą, tai yra, kai tyrimo teisėjas ketintų taikyti arba prašyti taikyti šiam asmeniui sulaikymą ar kitokią laisvės suvaržymo priemonę arba pasibaigus ikiteisminiam tyrimui, ketinant perduoti bylą teismui. Antra, siūloma įtvirtinti principą, numatantį, jog asmeniui turėtų būti privalomai suteikiamas atstovaujamojo liudytojo statusas, nepriklausomai nuo jo galimo išitraukimo į nusikalstamos veikos vykdymą, jei šį asmenį reikia apklausti. Taip pat siūloma atsisakyti galimybės keisti asmens procesinį statusą iš įtariamojo į atstovaujamąjį liudytoją ir priešingai, ikiteisminio tyrimo proceso eigoje dėl nepakankamų įrodymų kiekio ar jų išnykimo. Valstybės tarnybos nuomone, galimybė ginčyti, tai yra, pašalinti arba suteikti atstovaujamojo liudytojo statusą trikdo ir lėtina ikiteisminio tyrimo eigą.

Taigi, Prancūzijos Respublikoje atstovaujamojo liudytojo institutas sulaukia kritikos bei bandymų jį reformuoti, praplečiant jo reguliavimą, nes kol kas šis institutas laikomas ne itin sėkmingu. Lietuvoje šio instituto reguliavimas BPK nesikeitė nuo jo įtvirtinimo, tai yra nuo 2007 metų. Vieną kartą buvo keistos Generalinio prokuroro rekomendacijos skirtos

šiam institutui reguliuoti (2020 metais). Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, jog įstatymų leidėjų tikslai, priimant šiuos, nors ir itin panašius institutus, buvo skirtingi. Lietuvos įstatymų leidėjas, aiškindamas, kodėl ši įstatymų pataisa reikalinga, nurodo, jog „<...> BPK 80 straipsnyje taip pat numatoma išlyga, leidžianti apklausti liudytoju asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką. Toks projektas siūlomas dėl to, kad ikiteisminio tyrimo praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet tyrimo metu, išnaudojus visas proceso galimybes, nesurenkama pakankamai duomenų, kurių pagrindu būtų galima pranešti asmeniui apie įtarimą, tačiau jį būtina apklausti apie reikšmingas tyrimui aplinkybes. Tokio asmens apklausti liudytoju neleidžia konstitucinės nuostatos ir galiojanti BPK 80 straipsnio redakcija. Asmens sutikimas dėl tokios apklausos išreikštų jo procesinę valią dėl jo bendradarbiavimo su tyrimo institucijomis, tiriant galimai tokio asmens padarytą nusikalstamą veiką. Be to, pagal šias nuostatas būtų galima apklausti ir asmenis, kurie pagal tarptautinės teisės normas turi imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos, bei tokius asmenis, dėl kurių patraukimo baudžiamojon atsakomybėn turi būti gautas kompetentingos institucijos leidimas, kai toks leidimas yra būtinas pagal įstatymus (pvz., Seimo nariai, teisėjai ir t. t.). Tokio asmens liudijimo ypatumai numatyti BPK 82 straipsnio 3 dalyje“ (Aiškinamasis raštas dėl papildymo įstatymo 2007 m.). Taigi, įstatymo pataisos tikslas buvo sudaryti galimybę, nepažeidžiant tarptautinių teisės aktų ir Konstitucijos, užtikrinti fundamentalią žmogaus teisę nekaltinti savęs. Prancūzijos Respublikos įstatymų leidėjas numatė kitokį tikslą – atstovaujamojo liudytojo institutas turėjo sumažinti asmenų, kuriems suteikiamas įtariamojo statusas, skaičių. Tokiu būdu, stengtasi sumažinti viešo visuomenės nuteisimo ar pasmerkimo (informacija pateikta Prancūzijos teisingumo ministerijos internetinėje svetainėje), kai žiniasklaida publikuoja savo nuomonę ir viešai įvardija asmenį įtariamuoju ar kaltu įgyvendinus vienokią ar kitokią nusikalstamą veiką, dar prieš teismui priimant apkaltinamąjį nuosprendį ar bent pasibaigus ikiteisminiam tyrimui, taip suformuojant išankstinę visuomenės nuomonę, jog asmuo tikrai yra kaltas. Šis išankstinis asmens nuteisimas gali būti pavojingas daugeliu aspektų, tačiau vienas iš svarbiausių, tai, jog jis, visuomenės akyse, jau yra kaltas, taigi praranda fundamentalią teisę į nekaltumo prezumpciją. Būtent šių pasekmių siekta išvengti Prancūzijoje, kurioje atstovaujamojo liudytojo institutui keltų tikslų pasiekti nepavyko, dėl reto instituto naudojimo. Lietuvoje specialiojo liudytojo instituto naudoti nevengiama, priešingai, jis pasitelkiamas ganėtinai dažnai „teisinėje praktikoje, <...> šios naujos rūšies liudytojas pamėgtas ir gana plačiai taikomas“ (Juozapavičius, 2020, p. 27). Deja, pateikti tikslą oficialią statistiką, taip, kaip tai buvo padaryta nagrinėtuose Prancūzijos Respublikos teisės šaltiniuose, nėra įmanoma, nes ikiteisminio tyrimo duomenys nėra vieši.

Lietuvos įstatymų leidėjas, įtvirtindamas asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, nekėlė šiai įstatymų pataisai tikslo, apsaugoti asmenį su pirminiu įtarimu *im personam* nuo neigiamų įtariamojo statuso suteikimo pasekmių. Tai, jog specialiojo liudytojo statuso suteikimas asmeniui turi neigiamų pasekmių visuomenės požiūriui į asmenį, savanoriškai sutinkanti liudyti apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, pavyzdys galėtų būti visuomenės ir bylos šalių požiūris į teisėjus, kuriems yra suteiktas specialiojo liudytojo statusas.

Nors specialiojo liudytojo statusą turintis asmuo nėra įtariamasis, jam įtarimai nėra pareikšti ir pasibaigus ikiteisminiam tyrimui, surašius kaltinamąjį aktą, šis asmuo gali tapti tiesiog liudytoju, kaip ir nutiko buvusiam LAT teisėjui Viktorui Aidukui, kuris baudžiamojoje korupcijos byloje buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas, tačiau kaltinamojo statuso neįgijo. 2017 m. birželio 30 d. prokuratūros pranešime nurodyta, jog „gauti duomenys leido padaryti kategorišką išvadą, jog nei įtariamieji, nei kiti asmenys patys ar veikdami kitų asmenų vardu nepadarė ir net nedarė jokios įtakos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegijos sprendimui jos nagrinėjamoje rezonansinėje byloje, taip pat teigė, kad tyrimo metu neginčijamai nustatyta, jog V. Aidukas, būdamas teisėjų kolegijos pirmininku, neatliko jokių veiksmų, leidžiančių jį įtarti bent šališkumu nagrinėjant bylą“. Nepaisant to, kad įtarimai nebuvo pareikšti, teisėjas atsistatydino, pranešime nurodydamas, jog savo atsistatydinimu siekia „kuo greičiau išsklaidyti bet kokias abejones LAT – aukščiausios kvalifikacijos profesionalų – veiklos skaidrumu“ (LAT, 2017).

Dėl teisėjams suteikto specialiojo liudytojo statuso, taip pat keliamas ir teisėjų nešališkumo, bei galimybės eiti teisėjo pareigas klausimas. Pavyzdžiui, buvusioje, 2016 – 2020 m. XII Seimo kadencijoje, Seimo narių Lauryno Kasčiūno ir Agnės Bilotaitės pranešime, buvo skatinama pavišinti ne tik teisėjų, kuriems pareikštas įtarimas pavardės, bet ir tų teisėjų, kuriems suteiktas specialiojo liudytojo statusas. Pranešime tai pat retoriškai klausiama „ar jau pasiekėme tokias standartų žemumas, kad bylų negali nagrinėti, tik baudžiamajon atsakomybėn patraukti teisėjai?“, „teisėjai, paskui kuriuos velkasi įtarimų korupcija šešėlis, pakerta tikėjimą ir pasitikėjimą jų vykdomu teisingumu“ (Bilotaitė, Kasčiūnas, 2020).

Teisėjų tarybos pirmininkas Algimantas Valantinas, dėl specialiojo liudytojo statusą turinčių teisėjų kreipėsi į Generalinę prokuratūrą, prašydamas nurodyti kokiomis aplinkybėmis teisėjai įgijo specialiojo liudytojo statusą. Nurodoma, jog gavus šią informaciją bus šaukiamas skubus Teisėjų tarybos posėdis, kuris galės inicijuoti atitinkamų sprendimų priėmimą. 2020 m. birželio 1 d. Nacionalinės teismų administracijos pranešime

taip pat nurodyta, jog kreiptis buvo nuspręsta dėl viešojo erdvėje kilusių abejonių, dėl teisėjų, turinčių specialiojo liudytojo statusą, tinkamumo eiti pareigas (Lietuvos teismai, 2020). Vėlesniame interviu, Algimantas Valantinas nurodė, jog gautos informacijos pagrindu galėtų būti inicijuoti drausmės procedūros (Skėrytė, BNS 2020) (šiuo metu magistras darbe cituojamas Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos publikacijos, nes šiuo metu nėra teisės mokslo publikacijų ar kitų oficialių šaltinių, kuriuose būtų aptariama aktuali specialiojo liudytojo statuso suteikimo teisėjams problematika). Taigi, akivaizdu, jog nepaisant to, jog teisėjai nebuvo įtariamieji, ikiteisminis tyrimas nebuvo baigtas, bet dėl jiems suteikto specialiojo liudytojo statuso, kurį, jie galėjo įgyti tik savanoriškai, siekdami padėti ikiteisminio tyrimo eigai, jie sulaukė neigiamų pasekmių.

Klausimas dėl teisėjų tinkamumo eiti pareigas ir nagrinėti bylas turint specialiojo liudytojo statusą buvo nagrinėjamas ir teismuose, kai bylos šalys pareiškė nepasitikėjimą teismu, dėl jo galimo šališkumo, nes teisėjui buvo suteiktas specialiojo liudytojo statusas. Jau minėtoje LAT 2021 vasario 18 d. kasacinėje nutartyje Nr. 2K-30-689/2021, kasatorius teigė, jog bylą apeliaciniame teisme nagrinėjęs teismas buvo šališkas, nes vienas iš kolegiją sudarančių teisėjų buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas ikiteisminės tyrimo įstaigos, kuri atliko ikiteisminį tyrimą ir kasatoriaus baudžiamojoje byloje. Šiam teisėjui, bylą nagrinėjant apeliacinės tvarka, kasatorius buvo pareiškęs nušalinimą, kai kolegijos teisėjas, teismo posėdžio metu pagarsino, jog kitoje byloje Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas. Šis nušalinimas buvo atmetas. Nutartyje LAT teisėjų kolegija nurodo, jog „teismo šališkumas gali būti konstatuotas, kai nustatomos aplinkybės, liudijančios teismo suinteresuotumą priimti sprendimą, palankų vienai kuriai nors proceso šaliai, ar tendencingą proceso organizavimą (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose [Nr. 2K-61/2010](#), 2K-150-689/2019, 2K-181-648/2019, 2K-5-976/2020)“. Teismas išaiškina, jog tam, kad teismas būtų pripažintas nešališku, reikia įrodyti subjektyviųjų (turi būti nustatyti realūs faktai, kurie keltų abejonių teisėjo nešališkumu arba rodytų teisėjo asmeninį tendencingumą) ir objektyviųjų („teismo procesas būtų organizuojamas, proceso veiksmai būtų atliekami, su bylos nagrinėjimo teisme dalyviais būtų bendraujama taip, kad negalėtų susidaryti įspūdis, jog proceso metu vienai iš proceso šalių reiškiamas išankstinis priešiškas ar palankumas arba teismas vienaip ar kitaip suinteresuotas tam tikra bylos baigtimi“) aspektų buvimą (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-132/2015, 2K-7-124-648/2015, 2K-5-976/2020). Kasacinis teismas atmetė kasatoriaus skundą, nurodydamas, jog tai, kad vienas iš kolegijos teisėjų, kitame ikiteisminiame tyrime, taip pat, kaip ir kasatorius, yra Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų

apklaustas kaip specialusis liudytojas, nepagrindžia BPK nustatytų teisėjo nušalinimo ar nusišalinimo pagrindų, sprendžiant dėl teisėjo nušalinimo BPK normos nebuvo pažeistos. Kasacinis skundas atmestas, nurodant, jog kasatoriaus argumentai, dėl daromo poveikio paremti subjektyviu, teisiškai nepagrįstu ir neteisingu BPK 80 straipsnio 1 punkte, 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtinto teisinio reguliavimo aiškinimu. Kasacinis teismas pažymėjo, jog „prokuroro nutarimu apklausti asmenį apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką BPK 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos liudytojo teisės suteikiamos tik tokio asmens apklausai. Prokuroro nutarime nurodytas asmuo tolesniame ikiteisminio tyrimo procese neturi kokio nors specifinio ir juo labiau ilgalaikio statuso. Šis asmuo yra liudytojas, t. y. turi liudytojo, o ne „specialiojo liudytojo“ teisinį statusą“.

Tai nėra vienintelė byla, kurioje abejojama dėl teisėjo nešališkumo ir tinkamumo eiti pareigas. Pavyzdžiui, LAT 2018 m. vasario 14 d. kasacinėje nutartyje Nr. 2K-38-1073/2018 kasatorė teismo šališkumą grindė tuo, jog „apeliacinės instancijos teismo nuosprendį pasirašė vienas iš teisėjų kolegijos narių (teisėjas R. A.), kuris įtariamas korupciniais nusikaltimais. Nurodoma, kad šis teisėjas 2017 m. birželio 29 d. Specialiųjų tyrimų tarnyboje atsisakė duoti parodymus kyšininkavimo byloje kaip specialusis liudytojas, o tai, anot kasatorės, sąlygoja abejonę šio teisėjo sąžiningumu, jo veiklos skaidrumu, kas sukelia abejonių ir priimto skundžiamo nuosprendžio teisėtumu ir teisingumu. Tai, kad 2017 m. liepos 26 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 1K-1056 buvo sustabdyti Kauno apygardos teismo teisėjo R. A. įgaliojimai, kasatorei kelia abejonių, ar skundžiamą nuosprendį priėmęs teisėjas veikė sąžiningai, ar buvo užtikrintas tinkamas, visapusiškas, išsamus ir objektyvus teisminis nagrinėjimas apeliacinės instancijos teisme, nagrinėjant šią baudžiamąją bylą“. Iš kasatorės pateikto skundo, matyti, jog specialiojo liudytojo statusą turintis asmuo yra laikomas, jei ne tokiu pačiu, tai artimu įtariamajam.

Prancūzijoje diskutuojant apie atstovaujamojo liudytojo institutą pabrėžiama, jog šis statusas kelia procedūrinius iššūkius – atstovaujamojo liudytojo statusą įgijęs asmuo atsiranda pilkoje procedūrinėje zonoje, kurioje nėra aiškus jo statusas nei jam pačiam, nei visuomenei. Tai apsunkina gynybos opcijas, tuo pačiu, gali būti žalinga ir pačiam atstovaujamajam liudytojui (Dervieux, 2023). Lietuvoje specialiojo liudytojo statusą įgijęs asmuo taip pat atsiduria pilkoje zonoje dėl neaiškaus ir neišsamaus įstatymų leidėjo reguliavimo. Kaip duodamas interviu nurodė Konstitucinio teismo teisėjas Aurelijus Gutauskas, dėl neaiškos ir neapibrėžtos statuso pabaigos „korupcinėse bylose žmogus tiesiog „pakabinamas““. Teisėjas taip pat nurodo, jog šiuo institutu piktnaudžiaujant, jis

gali tapti tam tikru šantažo įrankiu (Skėrytė, BNS, 2020). Audrius Juozapavičius iš dalies paantrina Paryžiaus Apeliacinio Teismo teisėjos Valerija-Odilė Deriveux (*Verleria-Odile Derevieux*) įžvalgas, kad specialiojo liudytojo statuso suteikimas gali būti žalingas „šiaip jau vien tokios „teisės“ paskelbimas asmeniui sukelia stresą, nes asmuo suvokia, kad, jeigu jau siūlo naudotis tokia galimybe, vadinasi, jis jau kažkur „netoli“ įtariamojo statuso“ (Juozapavičius 2020, p. 114). Šioms nuomonėms pritartina, vien iš aptartų teisėjų pavyzdžių matyti, kaip smarkiai asmenį, jo karjerą, visuomenės požiūrį gali paveikti šio statuso suteikimas bei jo reguliavimo neapibrėžtumas.

Taigi, apibendrinant galima teigti, jog specialiojo liudytojo statusas buvo rengtas kaip pavyzdį naudojant atstovaujamojo liudytojo institutą įtvirtintą Prancūzijos Respublikos BPK, tačiau šiems institutams buvo keliami skirtingi tikslai. Šis institutas, nuo pat jo įtvirtinimo Lietuvos BPK sulaukė kritikos dėl teisinio neapibrėžtumo ir galimybės piktnaudžiauti dėl sukuriamos „pilkosios zonos“, kurioje asmens teisinė padėtis tampa neaiški, o net nepasiteisinus įtarimams, šio statuso suteikimas gali tapti reputacijos ir pasitikėjimo praradimo priežastimi. Nors po EŽTT sprendimo buvo priimti šį institutą reguliuojantys pakeitimai, šio instituto reguliavimas vis dar išlieka opiu diskusijų objektu.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Specialiojo liudytojo institutas įtvirtintas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje, dėl būtinybės užtikrinti, jog būtų įmanoma, apklausti asmenį apie jo galimai padarytą nusikalstamą veiką, nepažeidžiant fundamentalios asmens teisės nekaltinti savęs. Rengiant įstatymo projektą, buvo remiamasi Prancūzijos Respublikoje galiojančiu atstovaujamojo liudytojo institutu. Tačiau, šie du institutui buvo priimti siekiant skirtingų tikslų.
2. Lietuvos baudžiamojo proceso teisės sistemoje specialiojo liudytojo statusas nėra išsamiai apibrėžtas. Apibendrinant nacionaliniuose teisės aktuose, teismų praktikoje ir poįstatyminiuose teisės aktuose įtvirtintą informaciją, galima teigti, jog specialusis liudytojas yra laikinas, tik apklausos, kurios metu apklausiamas asmuo, apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, procesiniam veiksmui suteikiamas statusas, savo pobūdžiu, artimiausias įtariamąjo procesiniam statusui, tačiau specialusis liudytojas nėra proceso dalyvis.
3. Įstatymuose nėra aiškiai įtvirtinta specialiojo liudytojo statuso trukmė, tačiau formuojama teismų praktika, kurioje nurodyta, jog šis statusas suteikiamas tik vienam ikiteisminio tyrimo veiksmui – apklausai, kai galima pagrįstai manyti, jog asmuo galimai padarė nusikalstamą veiką, tačiau nėra pakankamai įrodymų, tam, kad asmeniui būtų suteikiamas įtariamąjo statusas, po apklausos, asmuo yra laikomas įprastu liudytoju. Siekiant racionalaus ir greito ikiteisminio tyrimo, siūlytina, kad naujas motyvuotas prokuroro nutarimas apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją būtų priimamas tik tais atvejais, kai apklausa vyktų dėl kitos nusikalstamos veikos. Tais atvejais, kai siekiama apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją pakartotinai apie tą veiką, dėl kurios jis jau buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas, naujas prokuroro nutarimas neturėtų būti reikalingas.
4. Specialusis liudytojas turi ir įtariamajam, ir įprastam liudytojui būdingų savybių. Nors įstatymų leidėjas specialiojo liudytojo institutą reguliuojančias normas įtvirtino skyriuje, kuriame reguliuojama liudytojo padėtis procese, tačiau dėl specialiajam liudytojui suteikiamų specifinių teisių, tokių kaip, teisė meluoti, atsisakyti duoti parodymus, galimybė turėti atstovą, darytina išvada, jog specialiojo liudytojo procesinė padėtis yra artimesnė įtariamajam, nei įprastam liudytojui.
5. Specialiojo liudytojo instituto reguliavimas buvo kritikuojamas nuo jo įsigaliojimo 2007 m.. Nenuoseklus, bei itin siauras instituto reguliavimas sukuria teisinį neapibrėžtumą kuris leidžia atsirasti piktnaudžiavimui ir asmens teisių pažeidimams.

Tai, jog detalus specialiojo liudytojo instituto reguliavimas įtvirtintas Generalinio prokuroro rekomendacijose, sukuria ydingą praktiką, leidžiančią poįstatyminiu teisės aktui konkuruoti su normomis įtvirtintomis įstatyme. Tačiau, tol kol įstatymų leidėjas neįtvirtins išsamaus specialiojo liudytojo reguliavimo BPK, nėra kitos galimybės užtikrinti šio instituto teisinio reguliavimo aiškumo, nesivadovaujant Rekomendacijomis, kurios, nors ir negali pakeisti įstatymo, tačiau tam tikra apimtimi užpildo esamą reguliavimo spragą.

6. Atsižvelgiant į padarytą specialiojo liudytojo instituto analizę, bei padarytas išvadas, įvertinus specialiojo liudytojo statuso neapibrėžtumą ir dėl to kylančias teisines problemas, siūlytina: papildyti įstatymą jame aiškiai apibrėžiant specialiojo liudytojo statusą, siūlant tokią BPK 82¹ straipsnio redakciją:

82¹ Straipsnis. Specialusis liudytojas

1. Kaip specialusis liudytojas gali būti apklausiamas kiekvienas asmuo, jei byloje yra duomenų apie tai, jog apklausiamas asmuo galimai padarė nusikalstamą veiką, tačiau šių duomenų nepakanka, kad tokiam asmeniui būtų suteiktas įtariamąjo statusas. Tokio asmens apklausa gali vykti tik gavus rašytinį apklausiamo asmens sutikimą.
2. Sprendimą dėl specialiojo liudytojo statuso suteikimo priima prokuroras motyvuotu nutarimu. Prieš apklausą specialiajam liudytojui turi būti išaiškintos jo teisės, pareigos ir atsakomybės, draudimas versti duoti parodymus prieš save, paaiškinama, jog specialusis liudytojas neatsako pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį ir jam netaikomos procesinės prievartos priemonės, numatytos BPK 163 straipsnyje.
3. Specialiojo liudytojo statusas yra suteikiamas tik apklausos procesiniam veiksmui atlikti. Tuo atveju, jei būtina apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją pakartotinai dėl tos pačios nusikalstamos veikos, numatytos prokuroro nutarime, naujas prokuroro nutarimas nėra priimamas. Jei norima tą patį asmenį kaip specialųjį liudytoją apklausti dėl nusikalstamos veikos, dėl kurios prokuroro motyvuotas nutarimas nebuvo priimtas, turi būti priimtas naujas nutarimas.
4. Specialusis liudytojas turi šias teises:
 1. turėti įgaliotą atstovą,
 2. prašyti būti pripažintu įtariamuoju,

3. atsisakyti atsakinėti į užduodamus klausimus apie save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius,
4. naudotis BPK 81 straipsnyje nurodytomis liudytojo teisėmis tiek, kiek jos neprieštarauja specialiojo liudytojo statusui.
5. Specialusis liudytojas turi pareigą atvykti, kai yra šaukiamas apklausai, vykdyti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar teismo teisėtus nurodymus, netrukdyti ikiteisminiam tyrimui ar teisminiam bylos nagrinėjimui.
6. Jeigu specialusis liudytojas pateikia rašytinį prašymą dėl įtariamąjo statuso suteikimo, toks prašymas nagrinėjamas prokuroro nutarimu, kuris gali būti skundžiamas BPK 63 ir 64 straipsniuose nustatyta tvarka.
7. Specialiajam liudytojui gali būti taikomas anonimiškumas, šio kodekso 199 straipsnyje numatyta tvarka.

Tuo atveju, jei įstatymų leidėjas nuspręstų įstatymo nepildyti, remiantis Italijos Respublikoje galiojančiu reguliavimu, atsižvelgiant į tai, jog Prancūzijoje galiojantis atstovaujamojo liudytojo institutas laikomas ne itin veiksmingu, siūlytina atsisakyti specialiojo liudytojo instituto ir siekiant užtikrinti asmens teisės nekaltinti savęs nepažiedimo, tai užtikrinančias teises įtvirtinti kaip bendrąsias baudžiamojo proceso taisykles. Taip vietoje atskiro statuso suteikimo, būtų įtvirtinta apklausą atliekančio ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo pareiga apklausiant liudytoją informuoti jį apie jo teisę tylėti, jam liudijant apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veika, nurodyti, jog dėl to gali būti pradėtas ikiteisminis tyrimas ir sudaryti galimybę turėti gynėją.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

Tarptautiniai norminiai teisės aktai:

1. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). Valstybės žinios, 2002, 77-3288.

Lietuvos Respublikos nacionaliniai teisės aktai:

2. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). Valstybės žinios, 37-1341.
5. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 74-2262.
6. Lietuvos Respublikos paslaugų įstatymas (2009). Valstybės žinios, 153-6901.
7. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas (1994). Valstybės žinios, 81-1514.
8. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. įsakymu Nr. I-8 patvirtintos Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka (2008). Valstybės žinios, 6-234.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 28, 38 ir 82 straipsnių pakeitimo įstatymas (2020). TAR, 11675.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41-1, 77-2, 80-1, 374-1, 374-2, 412-1 straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas (2007). Valstybės žinios, 81-3313.

Užsienio šalių teisės norminiai aktai:

11. Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (pranc. *Code de procédure pénale*) (2000). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/France_Code_of_criminal_procedure_EN.pdf [Žiūrėta 2025 m. kovo 3 d.].
12. Italijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (ital. *Codice di procedura penale*) (1988). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.legal-tools.org/doc/ae4e8/> [Žiūrėta 2025 m. kovo 4 d.].

Specialioji literatūra:

13. Ažubalytė R. et al (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. I knyga.* Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.
14. Dervieux V. O. (2023). Simplifions la procédure pénale : laisser le témoin assisté à sa place? [interaktyvus] , Actu-Juridique.fr. Prieiga per internetą: <https://www.actu-juridique.fr/procedure-penale/simplifions-la-procedure-penale-laisser-le-temoin-assiste-a-sa-place/>.
15. Goda G. et al (2011). *Baudžiamojo proceso teisė.* Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.
16. Goda ir kt. (2001). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras.* Vilnius: Teisinės informacijos centras.
17. Juozapavičius A. (2020). Specialusis liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo?. [interaktyvus], Teisė, Nr. 114 p. 26–48. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/16807/15920> [žiūrėta 2025 m. vasario 12 d.].
18. Jurka, R. (2009). *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese.* Vilnius: Registrų centras.
19. Kilinskas V. (2005). Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. [interaktyvus], Teisė, Nr. 57, p. 50–70. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/6404> [žiūrėta 2024 m. gruodžio 28 d.].
20. Kuconis P. (2023). „Specialusis liudytojas“ baudžiamajame procese [interaktyvus], Teisė, vol. 126, p. 116-130. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/103188> [žiūrėta 2025 m. vasario 25 d.].
21. Merkevičius R. (2013). Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijų kaip baudžiamojo proceso teisės šaltinių problematika [interaktyvus], Teisė, Nr. 88,

- p. 73-93. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/51645> [žiūrėta 2025 m. kovo 5 d.].
22. Šapalaitė E. (2007). Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. [interaktyvus], Jurisprudencija, Tomas 93, Nr. 3 p. 83–91. Prieiga per internetą: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2754> [žiūrėta 2025 kovo 6 d.].

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

23. *Kryževičius prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 67816/14, [2018-12-11], ECLI:CE:ECHR:2018:1211 JUD006781614.
24. *Shannon prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 6563/03 [2005-10-14], ECLI:CE:ECHR:2005:1004JUD000656303.

Konstitucinio teismo jurisprudencija:

25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos saugaus eismo automobilių keliais įstatymo (2007 m. lapkričio 22 d. redakcija) 20 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 276 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2013, Nr. 133-6792;
26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija), 20 straipsnio 5 dalies (2004 m. liepos 5 d. redakcija), 43 straipsnio 4 dalies (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 2009, 69-2798;
27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“, Valstybės žinios, 181-6708.

Nacionalinių teismų praktika:

28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gegužės 5 d. praktikos bylose dėl asmenų pasikeitimo prievolėje apžvalga.
29. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-30-689/2021.

30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-127-689/2020.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-5-976/2020.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-495/2019.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-181-648/2019.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-150-689/2019.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-8-699-2019.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-255-689/2018.
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-38-1073/2018.
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-124-648/2015.
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-132/2015.
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61/2010.
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009.

Elektroniniai leidiniai:

43. Target, Subject or Person of Interest. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://stahlesq.com/target-subject-or-person-of-interest/> [Žiūrėta 2025 m. vasario 5 d.].
44. Seimo narių Lauryno Kasčiūno ir Agnės Bilotaitės pranešimas: parlamentari ragina paviėšinti teisėjų, kurie turi specialiojo liudytojo statusą, pavardes [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

- https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35717&p_k=1&p_t=271324 [Žiūrėta 2025 m. kovo 19 d.].
45. Prancūzijos teisingumo ministerija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.justice.gouv.fr/justice-france/lorganisation-cours-tribunaux/lordre-administratif/conseil-detat> [Žiūrėta 2025 m. vasario 20d.].
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas Viktoras Aidukas traukiasi iš pareigų: <https://www.lat.lt/naujienos/lietuvas-auksciausiojo-teismo-teisejas-viktoras-aidukas-traukiasi-is-pareigu/333> [Žiūrėta 2025 m. kovo 16 d.].
47. Prokurorai informavo apie du rezonansinius ikiteisminius tyrimus [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.prokuraturos.lt/lt/naujienos/ikiteisminiai-tyrimai-ir-viesojo-intereso-gynimas/prokurorai-informavo-apie-du-rezonansinius-ikiteisminius-tyrimus-video/5340> [Žiūrėta 2025 m. kovo 16 d.].
48. LAT teisėjas: specialiojo liudytojo statusas naudojamas kaip tam tikras šantažo įrankis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1188477/lat-teisejas-specialiojo-liudytojo-statusas-naudojamas-kaip-tam-tikras-santazo-irankis?srsId=AfmBOoqcOF7pGF-LgHeqpSAijNLgkE6ym7vN00EZ7HpVHmIRr24uBLFb> [Žiūrėta 2025 m. kovo 16 d.].

SANTRAUKA

Specialiojo liudytojo statusas ir jo ypatumai

Laura Bertašiūtė

Šiame magistro darbe siekiama aptarti specialiojo liudytojo instituto ypatumus: raidą Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje, sampratą, statuso įgijimo ir pasibaigimo pagrindus, galimą trukmę, siekiama išsiaiškinti, pagal kokius kriterijus specialiojo liudytojo institutas yra atribotinas nuo įtariamojo ir liudytojo institutų bei aptariama aktuali specialiojo liudytojo instituto taikymo problematika. Rengiant magistro darbą ir siekiant kuo geriau atskleisti jo temą buvo pasitelkti tarptautinės ir nacionalinės teisės šaltiniai, teisės doktrina, Lietuvos ir užsienio šalių teisininkų publikuoti straipsniai.

Šiame darbe nagrinėjama specialiojo liudytojo istorinė raida. Aptariama, jog pagrindinė priežastis, dėl kurios įstatymo leidėjas įtvirtino specialiojo liudytojo institutą buvo siekis išvengti asmens teisės nekaltinti savęs pažeidimų. Darbe taip pat analizuojamas specialiojo liudytojo panašumas į Prancūzijos ir Italijos baudžiamojo proceso teisėje galiojančius institutus, lyginama jų teisių apimtis, baudžiamojo poveikio priemonių taikymo galimybės, analizuojamos Lietuvoje ir užsienio šalyse kylančios taikymo problemos. Aiškinama, jog nenuoseklus teisinis specialiojo liudytojo įstatyminis reguliavimas sudaro terpę piktnaudžiavimui įstatymais bei sukuria teisinį neapibrėžtumą. Darbe taip aptariami galimi specialiojo liudytojo statuso trukmės variantai ir įgijimo pagrindai, nurodant, jog išsamiausiai šie klausimai yra reguliuojami Generalinio prokuroro rekomendacijose, kuriose numatyta, jog specialiojo liudytojo statusą asmuo įgyja prokurorui priėmus motyvuota nutarimą ir yra galimi trys specialiojo liudytojo statuso trukmės variantai (kiek įmanoma trumpesnis laikas; iki tada, kai nusprendžiama specialųjį liudytoją apklausti bendra tvarka; iki tada, kai baigiasi ikiteisminis tyrimas). Darbe taip pat analizuojama specialiojo liudytojo koreliacija su įtariamuoju ir liudytoju. Aptarus specialiajam liudytojui būdingas teises, tokias, kaip teisė turėti atstovą, teisė meluoti, atsisakyti liudyti, nesutikti būti apklausiamam, atlikta analizė leidžia daryti išvadą, jog specialiojo liudytojo institutas, savo prigimtimi yra artimesnis įtariamajam ir galėtų būti vadinamas faktiniu įtariamuoju.

SUMMARY

Status and peculiarities of the Special witness

Laura Bertašiūtė

This master's thesis aims to discuss the peculiarities of the Institute of the Special Witness: the development in the law of criminal procedure in Lithuania, the concept, the grounds for the acquisition and termination of the status, the possible duration, finding out according to which criteria the Institute of the Special witness is to be distinguished from the institutes of the suspect and witness and to discuss the relevant problems of the application of the Institute of the special witness. In the preparation of the master's thesis and to disclose its topic in the best possible way, sources of international and national law, legal doctrine, and articles published by Lithuanian and foreign lawyers were used.

This work discusses the historical development of the special witness. It is discussed that the main reason for which the legislator established the institute of the special witness was the desire to avoid the violation of the person's right of not incriminating himself. The thesis also discusses the similarity of the special witness to the institutes in force in the French and Italian criminal procedure law, compares the scope of their rights, the possibilities of applying measures of criminal effect, and analyzes the problems of application that arise in Lithuania and abroad. It is discussed that the inconsistent legal regulation of the special witness creates a space for abuse of laws and creates legal uncertainty. In the work, possible variants of the duration of the status of a special witness and the grounds for acquiring it are discussed in this way, pointing out that these issues are regulated in more detail in the recommendations of the Prosecutor General, which provide that a person acquires the status of a special witness after the adoption of a reasoned resolution by the prosecutor and there are three possible variants of the duration of the status of a special witness (as short a time as possible; until it is decided to examine the special witness in accordance with the general procedure; Until the end of the pre-trial investigation). The work also analyzes the correlation between the special witness and the suspect and the witness. After discussing the rights characteristic of the special witness, such as the right to have a representative, the right to lie, to refuse to testify, to refuse to be questioned, the analysis carried out concludes that the institute of the special witness is closer to the suspect and can be called a factual suspect.